

HÁBORÚS ELŐADÁSOK

A BUDAPESTI KIR. M. TUDOMÁNY-EGYETEMEN.

ELMONDOTTÁK AZ EGYETEM DÍSZTERMÉBEN

1914 DECEMBER HAVÁBAN

LENHOSSÉK MIHÁLY
GROSZ EMIL
MIHÁLYFI ÁKOS

MAGYARY GÉZA
ALEXANDER BERNÁT
BEÖTHY ZSOLT

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR ÍROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1915

LENHOSSÉK MIHÁLY

A HÁBORÚ ÉS AZ EGYETEM.

Egyetemünk minden évben hagyományos ünnepélylyel üli meg a tanév kezdetét. Az idén az idők komolysága miatt elmaradt ez az ünnep s így az egyetem rectora s annak a karnak a dékánja, a melyből az egyetem rectorat választotta, elesett attól a nagyratartott hagyományos előjogától, hogy az egyetemi hallgatóság összességéhez szólhasson.

Erre most alkalmunk nyílik, s szólni fog az ifjúsághoz a következő előadásokban a tanároknak egy sora is. Ezen előadások tárgya az lesz, a mi most mindnyájunk lelkét kitölti, a mi gondolkozásunk, aggodalmaink és reményeink legfőbb tárgya: a háború.

Igaz, hogy most a tettek beszélnek s a szavak csak másodrendű jelentőségűek. De ne becsljük kevésre a szavak irányító, megnyugtató, lelkesítő hatását a társadalomra s küzdő fiaink lelkületére is. Ilyen nagy időkben a közvélemény méltán elvárja a tudomány férfaitól, hogy tudásuk s kutatásaik fátylájával megvilágítsák a világot megrendítő nagy események mélyebb-okait, történelmi hátterét, a jelen s a jövő függő kérdéseit és feladatait. Egyetemünk se maradhat távol a háborúhoz fűződő nagy kérdésektől. Mi tudósok nem akarunk elszigetelt olympusi magaslatokon maradni, hanem nemzetünkkel összeforrvá, tudományunkkal éltetni és hatni, az eleven nemzeti élet munkásai akarunk lenni.

Egyetemünk ebben a viharos világtörténelmi évben is megnyitotta kapuit, s hogy ezt helyesen tette, azt az eredmény tanúsítja. 5409 beírt hallgatónkkal, még ha leszámítjuk is azt a talán ezer hallgatót, a ki csak névleg iratkozott be, valójában pedig katonai szolgálatot teljesít, még mindig nagy és népes egyetem vagyunk. Tantermeinkben, dolgozó helyiségeinkben,

klinikáinkon, megfogyott számú hallgatóság mellett ugyan, de rendben folynak az elméleti előadások és az életre előkészítő gyakorlatok, s ifjúságunknak az a része, a mely egy vagy más okból nem vehet részt a haza fegyveres védelmében, buzgón és komolyan végzi munkáját, talán még buzgóbban, mint a rendes években. Mi célja is lett volna annak, hogy félbeszakítsuk a kulturai munkát? Ezer érdek fűződik ahhoz, hogy míg fiaink odakünn vérük hullajtásával védik a haza földjét, idehaza a gazdasági és kulturális élet fel ne boruljon egészen, hanem lehetőleg tovább folyjon a maga rendes medrében. Ellenségeink mohón kapnak azokon a, szerencsére költött, híreken, a melyek nálunk és szövetségesünknel a társadalmi élet felbomlását újságolják. E hírekből egy szó sem igaz. A magyar társadalom nagyszerűen állja a háborúnak hazánkon végig zúduló viharát és kormányzó köreink kitűnően gondoskodtak és gondoskodnak arról, hogy e nehéz időkben is épen maradjanak a rendes nemzeti élet keretei. S olyan fontos kereke a társadalom gépezetének, mint a felsőbb oktatás, nem hiányozhat anélkül, hogy azt az egész gépezet meg ne érezze.

Méltán dicséret illeti meg közoktatásügyünk vezetőjét, hogy a háború első idejének óriási izgalmai között is azonnal meglátta a helyes utat és erélyesen megvalósította azt az elvet, hogy a culturamunkának a háború alatt nem szabad szünetelnie, s hogy különösen a közoktatásnak félbeszakítás és lehetőleg hiány nélkül kell folynia az egész vonalon. Ez annál nagyobb érdem, mert önálló elhatározáson alapul, mely nem támaszkodhatott külföldi példára. Mi egy hónappal előbb kezdjük a tanévet, mint a nyugati egyetemek s nálunk dönteni kellett a tanév sorsáról, mielőtt odakünn még csak szóba is jött volna ez a kérdés. Most már könnyebb volna az intézkedés, nemcsak, mert lelkünk már szinte beletörődött a háború gondolatába, hanem azért is, mert példa áll már most bőven rendelkezésre. Ausztria és Németország egyetemei a két galicziai s a czernowiczi egyetem kivételével szintén megnyíltak, valamennyien a rendes időben, s a német közoktatásügyi ministerek nyomatékosan fejezték ki külön rendeletekben azt az óhajtasukat, hogy az egyetemi tanítás, az egyetemi intézetek munkája lehetőleg teljes intensif ással folyjon minden irányban, a hadba

vonult erőknek másokkal való helyettesítésével. S ime Németországban a valódi népháború óriási erőfeszítései mellett ép oly kevéssé némultak el és haltak ki a tudomány csarnokai, mint minálunk, folyik ott is, bár a rendesnél szerényebb keretben, a serény munka, s nemcsak az egyetemeken, hanem az akadémiákon s a tudomány más otthonaiban is. A véletlen úgy hozta magával, hogy Németországban is, épúgy mint minálunk, épen erre a háborús esztendőre esett a békés tudományos életnek egy jelentős és örvendetes eseménye: a tudomány egy új gócpontjának, egy új egyetemnek a megnyitása. Az új frankfurti egyetem történetének elején ugyanaz az emlékezetes mondat fog állani, mint a mi két új egyetemünk történetének első lapján: hogy működésének megindulta egybeesik a világtörténelemnek egyik legnagyobb eseményével, az emberiség történetének egyik legmegrázóbb válságával.

Egyetemünk levéltárában egy pár érdekes adatot találtam arra, hogy mi történt egyetemünkön 68 évvel ezelőtt, nemzetünknek egy másik nagy krisise idején. Megállapítottam, hogy 1848/49-ben egyetemünk működése nem szakadt félbe, csak kissé eltolódtak a tanévvégi és eleji terminusok: az 1848-iki nyári félév előbb végződött s a következő téli félév később kezdődött a rendesnél. Báró Eötvös József közoktatási és cultusminister 1848 április 24-én a következő rendeletet bocsátja ki: «Engedvén azon számos felterjesztéseknek és kérvényeknek, melvek a tanintézetek igazgatóságai s a tanuló ifjúságtól közelebbről hozzám jutottak, hogy mind a szülék a hazának mostani idejében megnyugtassanak, mind a tanítók a jövődő tanrendszer előkészítésében, a mennyiben fel fognak szállíttatni, közremunkálhassanak, rendeltetik: hogy gymnasiumok, lyceumok, akadémiák, collegiumok és egyetem igazgatóságai, mihelyt a tanárok bevégzik tanítmányaikat, a tanuló ifjúságot, az iskolai év vége előtt is, bocsássák el. Ezen rendelet szolgáljon ösztönül a tanároknak tanítmányaik minélelőbbi bevégzésére, s a tanuló ifjúságnak a szorgalmatosságra.»

S 1848 július 18-án Eötvös bárónak egy újabb rendelet lát napvilágot, mely a jövő tanév kezdetéül mind a gymnasiumokra, mind a felsőbb tanintézetekre nézve november hó első napját tüzi ki, de nem a válságos időkre való utalással, hanem

tekintettel «az iskolai ügynek tervezetbe vett korszerű, mind anyagi, mind szellemi elrendezésével kapcsolatban levő teendőkhalmazára».

Hogy még a következő válságos évben, 1849-ben is milyen gondot fordított a magyar közoktatási kormány az egyetemi tanítás zavartalan menetének megóvására, az kiderül Horváth Mihály miniszternek 1849 június hó 12-én kelt leiratából, melyben Pest város hatóságának felkérésére átengedi az egyetem tantermeit a pesti újonczok ideiglenes elhelyezésére, de azzal a megjegyzéssel, hogy ez az engedély csak július 31-ig, vagyis a nyári szünet végéig szól, akkor pedig a tantermek mulhatatlanul újra kiürítendőek, nehogy kárt szenvedjen az egyetemi tanítás.

Nehéz időkben egyedüli vigaszunk a munka lehet. Igaz, hogy nem könnyű felzaklatott lelkünket, habár rövid időre is, kiragadni azoknak az érzéseknek és hangulatoknak özönéből, a melyek azt elfoglalva tartják s a melyek a háborúnak hullámszerűen változó napihírei szerint bensőnket hol örömmel, hol meg hazafias gonddal töltik el. Hogyan találjuk meg ilyen lelkiállapotban azt a lelki szélcsendet, a melyet a tudományokkal való foglalkozás kíván? Ámde ilyenkor válik az be, hogy az embernek bizonyos fokig hatalma van a lelkiállapotai felett. Szilárd akarattal urává lehetünk hangulatainknak, s gondolatainkat és figyelmünket tudatosan a magunk elé tűzött tárgykörre fordíthatjuk. Mi egyetemi tanárok attól tartottunk, hogy szinte lehetetlen lesz az előadás, nemcsak a hallgatóság figyelmének hiánya miatt, hanem főképen azért, mert magunk nem leszünk képesek előadásainkat megtartani. De a dolog jobban sikerült, mint hittük volna, sőt a tudományos munka, a rendes tanszéki tevékenység valóságos áldásnak bizonyult e nehéz napokban, valóságos mentsvárnak, a hova menekülhet a felizgatott lélek s a hol, hacsak egy időre is, visszanyerheti nyugalma, egyensúlyát. S hogy így érez az ifjúság is, azt az előadásokon való figyelme, komolysága bizonyítja. S ugyan mit használunk hazánknak azzal, ha tétlenül S szinte dermedten szemléljük az eseményeket s egyebet nem teszünk, mint lelkesedünk és aggódunk a haza sorsán? Nekünk, a kik idehaza maradtunk, első kötelességünk, hogy erőnk és

egyéni viszonyaink szerint beállítsuk a mi közreműködésünket is a háborúval közvetlenül kapcsolatos nemzeti munkába, legyen az betegápolás, gyűjtés, segélyactió, vagy bármi más fajta szolgálat. Azonfelül meg kötelességünk, hogy polgári foglalkozásunkat ezekben a nagy időkben is híven teljesítsük, abban a tudatban, hogy mi is sejtjei vagyunk annak a társadalmi szervezetnek, a melynek zavartalan működése a háború alatt nemzeti érdek. Az ifjúságnak komoly munkájához szolgáljon az a gondolat buzdításul, hogy a hazának, ha a háború elmúlt, még fokozottabb mértékben lesz szüksége képzett erőkre, derék, szakmájukhoz értő munkásokra.

A nagy Cuvier, Goethe kortársa, a kit méltán neveznek az őslénytan apjának, a geológiai rétegek kihalt, csak kőületekből ismert állatvilágának a magyarázatára kidolgozta az ő kataklysmos-elméletét. Óriási elemi katasztrófák zúdulnak időnként végig a föld kerektségén, megrázzák ezt a mi vén bolygónkat, átváltoztatják kérgének arczatát és elpusztítanak minden élőt a föld felszínén. De a régi világ romjain új élet kel, az elpusztult szerves élet vérével áztatott talajból egy új világ csirázik elő, új és tökéletesebb alakzatokkal, a teremtő Eszme magasabbrendű alkotásaival. S a halálnak és újjraéledésnek ez a váltakozása időről-időre megismétlődik, s így halad elő, új és új teremtések lépcsőfokain, a szerves élet a fejlődés magasabb állapotai s a teremtés koronája: az ember felé.

Ma a tudománynak már megállapított igazsága, hogy sem a föld felszínének alakulását, sem a szerves élet tökéletesülését nem ilyen nagy katasztrófák szabják meg. Porszemek lerakódásából, parányi, észrevehetetlen elváltozások halmozódásából tevődik össze lassú, évezredes és évmilliós folyamatokban a föld felszínének s a szerves világ képének metamorphosisa. A vulkáni kitörések, a nagy áradások csak apró-cseprő, helyi jelentőségű epizódok.

A nagy kataklysmosok gondolata már rég kiszorult a föld és a szerves világ fejlődésének, történetének eszmeköréből. Ezek a nagy katasztrófák csak az emberiség történetében vannak meg. De itt megvannak; az emberiség története ilyen kataklysmosok sorozata. Most is ilyen nagy katasztrófát élünk

át, a legnagyobbat talán, a mióta az emberiség él és küzdökdi e földön. Érezzük a nagyságát, a megrázó erejét. Mi, a béke áldásos évtizedeiben nevededett culturemberek, a kiknek eddig a háború jóformán csak iskolás éveinkből és olvasmányainkból ismert papirosfogalom volt, a kiknek talán az volt a hitünk, hogy egy nagy európai háború mai nap már lehetetlenség, ime most benne vagyunk a világháborúnak szörnyű és nagyszerű valóságában, heroikus és történelmi nagyságában.

A természettudós, a biológus nemcsak megilletődve, hanem a dolgok végokát kereső értelemmel is áll az erők ez óriási mérkőzésének hatalmas látványa előtt és keresi ennek a világot megrázó emberi kataklymosznak kapcsolatát a természet örök törvényeivel, a szerves élet közös, kérlelhetetlen alaptünetényeivel. Igaz-e, hogy mint annyian mondják, a háború nem egyéb, mint a létért való küzdés természeti alaptörvényének emberileg módosult, az emberi psyche szerint átformálódott alakja?

A struggle for life-nak oly sokat hangoztatott jelszavát Darwin vetette be a szerves élet haladásának okait magyarázó eszmekörbe. Darwin lelki szeme előtt, mikor elméletének alapjául vette ezt a Malthustól kölcsönzött gondolatot, nem is annyira az állatoknak egymással folytatott küzdelme lebegett, mint inkább azok a tusák, melyeket a szerves lények a fukar természettel, a környező világ zordonságával vívnek a megélhetésért. Csak a későbbi epigonok élesítették ki a Darwin-féle conceptiót az állatok közt folyó ádáz, könyörtelen harczzá, az élőlények háborús chaosává, melyben minden lény a másiknak az életére tör.

Én nem hiszek ennek a küzdelemnek általánosságában s még kevésbbé tudok abban hinni, hogy ez a küzdelem lehetne mozgató ereje, alapja a haladásnak. Igaz, hogy a szerves lények közötti küzdelemre sok példát lehet felhozni az állat- és növényvilág életéből, de minden példára tíz olyan példa esik, a mely azt tanúsítja, hogy az élőlények békésen megférnek egymással, egymás körét nem zavarják, egymáshoz alkalmazkodnak, sőt számos példáját találjuk annak is a természetben, hogy az élő lények egymásnak kölcsönösen támogatást, segítséget

nyújtanak. Egy orosz természettudós és sociologus, Kropotkin Péter herceg, gyönyörű művében sok példáját hordja össze ennek a kölcsönös segítségnek, ennek a mutualismusnak, s a kegyetlen Darwin-féle tannal szembeállítja azt a gondolatot, hogy nem a kölcsönös pusztítás, hanem igen is az egymásnak nyújtott támogatás alaptüneteménye a szerves életnek s egyúttal kútforrása a haladásnak az élők világában. Ez a támogatás persze nem képzelendő olyasvalaminek, mint az emberi lélemben fakadó szánalom, hanem egy ösztönnek, egy rideg természeti törvénynek a megnyilvánulása.

Legritkább a természetben az, mit Plate intraspecialküzdelemnek nevez, vagyis ugyanazon állatfajta példányainak a küzdelme egymással. Pedig ennek kellene a legáltalánosabbnak, a leghesebbnek lenni; mert hisz ott várhatjuk a legsűrűbb összeütközéseket, a hol a létfeltételek azonosak. Plate, a ki különben hangyaszorgalommal gyűjtött össze mindent, a mivel Darwin conceptióit támogatni lehet, csak igen kevés meggyőző példát tud erre felhozni. A ragadozó állatok vére szomjaznak és gyilkos természetűek, mert szervezetük alkotása, szerint csak hússal tudnak táplálkozni s ahhoz, hogy megszerezhessék az életükhöz szükséges eledelt, életet kell kioltaniok. De csak más fajtát pusztítanak el; tigris a tigrist, farkas a farkast nem bántja. s ha valahol megfogytak a megélhetés feltételei, az éhező állat inkább éhen hal, vagy máshová vándorol, mintsem hogy megtámadja, megölje és elfogyaszsa a maga fajtáját. Leginkább még a nőstényért való küzdelem az, a mi viaskodásba keveri egymással egy-egy fajta híméit; persze közvetve ez is küzdelem a létért, csak nem a már meglevők létéért, hanem az eljövendő «hatalmas harmadikának a létrejöheteéért. Csakhogy ennek a küzdelemnek nagyobb szerepe, nagyobb jelentősége nincs: nem általános tüneteménye az állatvilágnak. Az pedig sohasem fordul elő, hogy egy-egy állatfajtaból csapatok verődnek össze, a melyek egymással harcra kelnek.

Az emberiség nagy fegyveres küzdelmeinek megértésére hiába fordulunk a természethez; az állatvilágból inkább harmónia csendül felénk, szemléletéből inkább a békés megférés szelíd gondolata bontakozik ki. Az ú. n. történelmi materializmusnak az a tétele, hogy az emberek közti küzdelem mindig

gazdasági harc s ezzel a közös indító okával a háború belekapcsolódik a létért való küzdelem általánosságába, hibás alaptól indul ki.

A háború sajátlagosan emberi tünemény: a dúsán kialakult emberi értelem és egyéniség talaján burjánzó különleges emberi cselekvés. Az emberi léleknek ezer színben játszó tarka világában, az emberi érzelmek, szenvedélyek, törekvések és eszmények végtelenségében különülnek ki azok a sympathiák és antipathiák, azok az érdekközösségek és érdekellentétek, a melyek az embercsoportokat, a népeket és népcsaládokat hol közelebb hozzák egymáshoz, hol meg szembeállítják egymással az összeütközések politikai és társadalmi formájában, vagy a fegyveres háború tényeiben. A háború beletartozik abba a váltságdíjba, a mit az emberi nem fizetni kénytelen az óriási módon fejlődött és kialakult agyvelő s a csodává gazdagodott értelem ajándékáért. A háború nem az állati ösztönök nyilvánulása az emberben, hanem az embert az állat fölé emelő emberi értelem és akarat szomorú szülöttje.

De ha ez így van, akkor a háborúknak szaporodniuk kell az emberi öntudat dúsabb fejlődésével, akkor az emberi elme gazdagodása, az emberi művelődés haladása egyúttal út a paradicsomi béke felől az örökös harc felé. S itt ellentmondást látunk az általános felfogással. A kezdetleges, kulturátlan, «vad» népeket, a távoli földrészeknek, délvidéki szigeteknek ősi állapotban maradt bennszülötteit a közfelfogás vérengző, emberevő, örökösen hadakozó lényeknek képzele s arról is meg van győződve mindenki, hogy ilyen harcziás vademberek lehettek a mi történelemelőtti barlanglakó nomád őseink is. A civilizatio nemes feladata, hogy bevezesse az egymást, örökösen gyilkoló vad népeket a műveltségnek áldásos, békés⁷ napsugaras birodalmába.

Hobbes, a XVII. század angol bölcsészének sociologiai elméletében leli ez a felfogás első határozott kifejezését. Az emberiség ősi, eredeti állapota ő szerinte a féktelen vadság, a bellum omnium contra omnes; a művelődés hajnalán az első-társas alakulás s később az államok keletkezése nem egyéb, mint szervezkedés ennek az örökös harcnak a legyőzésére.

A biológus szemével nézve az embert, már eleve más véle-

ményhez kell jutnunk. Az emberi szervezet, ha nem tekintjük a hatalmasan fejlődött agyvelőt, oly fegyvertelen, olyannyira híjján van a támadás és védekezés minden szervezetbeli eszközének, hogy első rápillantásra is nyilvánvaló, hogy az ember a maga ősi primitív állapotában a békés életre s nem a küzdelemre van teremtve. A harcra alkalmassá az ember csak azzal lesz, hogy természetes fegyvereinek a hiányát cselvetéseivel, különösen pedig mesterséges fegyvereivel pótolja. Ezeket pedig az ember csak művelődésének haladásával eszeli ki és tökéletesíti. Az emberiség történetének elején egy védtelen és szelíd, a dús természet ölen ellenségek és versenytársak nélkül békésen élő lény áll. S ezt a tanulságot vonhatjuk le közvetlenül a néprajzi tapasztalatokból is. A legkezdetlegesebb, legősibb népek szelídek, békések, gyámoltalanok. Azt persze nem mondhatjuk, hogy azt a boldog aranykort tárják elénk, a melyet a classikus kor költőinek, Ovidnak, Virgilnek és Tibullnak a képzelete festett meg, sem azt a megelégedett, eszményi, nyugodt természetes állapotot, a melyről Rousseau álmodozott, sőt inkább nagyon is nyomorúságosan élő, sokat nélkülöző szegény párák, de bizonyos, hogy nem harcias természetűek. A Stratz-féle protomorph népfajok, a melyeket a mai embertan a kihalt diluviumi fajták után a földet egykor benépesítő ősi emberiség utolsó kiháló maradványainak tekint, mind szelíd, félnék és egymással békésen megférő emberek. Ilyen képét festi Klaatsch az ausztráliai őslakóknak, a két Sarasin a ceyloni veddáknak, mások a délafrikai koikoinoknak, az újguineai pápuáknak s a délamerikai őserdők lakóinak. A kezdetleges népek szelíd életébe a háború elemét először nem a létért való küzdelem, nem a táplálékért való versengés viszi be, hanem leginkább a babonának már nagyon korán megjelenő különleges emberi vonása, olyasvalami tehát, a miben az ember sorsának természetfeletti végokát kereső magasabb emberi értelem első derengését láthatjuk. A pápuák egy falujában valaki megbetegszik; a falu bölcei tanakodnak és megállapítják, hogy ennek az oka nem lehet más, mint a szomszéd falu valamelyik lakosa, a ki megbűvölte a beteget. Erre meg is indul már a büntető expeditio. Az ausztráliai bennszülöttek helyenként minden halálesetet ilyen megbűvölésből magyaráznak s az ebből fakadó vérbosszú

az ő egyetlen háborúskodásuk. Ez csak két példa, de igen sok ily példát hozhatnék fel. A háború ezen első motívumához az emberi psychének szövődöttebbé alakulásával, az emberi iparkodások gazdagodásával, a népek közötti viszonylatok szaporodásával az összeütközéseknek új és új forrásai szegődnek, hol a gazdasági, hol az erkölcsi élet köréből.

A cultura haladását az emberiség történelmi időszakának évezredeiben mindinkább sötétedő és növekvő árnyékként követi a háború. De a történelem azt is tanúsítja, hogy a háború rombolásainak nyomában új élet fakad, s nemcsak új élet, hanem legtöbbször magasabbrendű élet is, az emberiség magasabbrendű czéljait inkább megközelítő társas és politikai alakulás. Az emberhez méltóbb állapotokat, a szabadságot leginkább a háborúk vívták ki, s az a sok elfolyt vér, az a sok viruló fiatal élet, melynek jelene a harcztereken múlttá lett, megalapozója egy gazdagabb és boldogabb jövőnek. S enyhítheti a háborúk képének sötétségét az a gondolat is, hogy a háborúnak nemcsak borzalmai vannak, hanem van ethikája is: van nevelő, nemesítő, tisztító hatása, s nemcsak a háborúnak, hanem már a háborúhoz való előkészületeknek, a békében való katonai szolgálat fegyelmének is. A háború életre kelti, kifejleszti, felszínre hozza az emberi léleknek egyes olyan nemes tulajdonságait, olyan erényeit, sugárzóvá teszi az emberi szívnek olyan fényességeit, a melyek a hosszas békében elcsenevéssznek, elhalványulnak. A háború közelebb hozza egymáshoz, egygyé olvasztja az önfeláldozásban, a hazaszeretetben, a kölcsönös segítségben a szíveket.

A háború a culturának a gyermeke, a culturával születik és növekszik s mégis az utolsó századok tapasztalatai azt tanúsítják, hogy a háború gyakorisága a magasabbrendű művelődés térfoglalásával inkább csökken. A háborút kiváltó ellentétek szaporodásával együtt halad ugyanis a humanismus haladása is. Az emberies gondolkozás visszariad a háborúval járó sok nyomorúságtól s a míg lehet, féken tartja a kitörni vágyó, összeütközni kész erőket, s így a haladó cultura nemcsak a háborút nemzi, hanem annak az ellenszerét is. mint a hogy az emberi szervezet is önmagára: veszedelmes mérgeket s ezeket ártalmatlanná tevő ellenmérgeket is termel. S nekem megvan az az

optimismusom, hogy ez az ellenmozgalom valaha elég erős lesz ahhoz, hogy lehetetlenné tegye a népek közötti feszültségeknek fegyveres kisüléseit; a társadalmi fejlődés logikája odautal, hogy az emberiség elvégre is meg fogja találni annak módját, hogy más úton egyenlítse ki az embercsoportok közt támadó ellentéteket.

De ne szöjünk most az örökbéke szép álmát: nem időszerű az e pillanatban. Értsük meg az idők szavát. Háborúban élünk s nekünk most kötelességünk és létérdekünk, hogy egész valónkkal, lelkesedésünk, elszántságunk, bizakodásunk teljességével ennek a háborúnak s a szükséges és biztos győzelemnek a gondolatával forrjunk össze.

Érezzük és értsük át, hogy mi forog most koczán: hasza át egész valónkat az a tudat, hogy veszedelemben forog ennek hazának fennmaradása, nemzetünk léte, tehát minden, a mi nekünk az életet értékessé és kívánatossá teszi. Ezt a háborút végig kell küzdenünk és győzelemmel befejeznünk. A győzelmet csak elszánt akarat, minden erőnk megfeszítése, korlátlan áldozatkészség és magunkban a győzelemhez szükséges bizakodó lelkiállapot változatlan fenntartása biztosíthatja.

Ez a háború is sajátlagosan emberi motívumok összeütközése, a szó rossz és jó értelmében. Bismarcknak az a jóslata, hogy a legközelebbi nagy európai háború gazdasági harcz lesz, nem vált be. Ez nem merőben csak gazdasági harcz, hanem inkább politikai, nemzeti aspiratiók, emberi szenvedélyek összeütközése. Az emberi lélek erkölcsi gyarlóságaiból s nem a gyomor elfogadható szükségleteiből fakadó erők azok, a melyek valóságos gyűrűvé fonódtak össze körülöttünk és dicső szövetségünk körül, hogy megfojtsanak, feldaraboljanak bennünket, hogy elvonják tőlünk az élethez, a továbbfejlődéshez szükséges levegőt és nap-sugarat. Egy erkölcsi törvényeket nem ismerő, rossz vezetőktől félrevezetett és felizgatott balkáni nép féktelen nagyzási hóbortja zsoldjába állt az északi colossus hagyományos, telhetetlen terjeszkedésvágyának és az egész világ feletti uralomra éhes kapzsiságának, s aknamunkával s a kihívások szakadatlan sorával s végül egy szörnyű merénylet gázságával életére tört a mi békés monarchiánknak. S a mikor a nagy német

nép, híven állva a szövetségi hűség fogadalmát, hatalmas, legyőzhetetlen erejét a mi védelmünk szolgálatába állította, megmozdult a német nép ősi ellensége, a nyugtalan vérű, a revanche rögeszméjétől beteg francia nép s a Németország csodás gazdasági és kulturális emelkedésére régóta irigykedő, tengeri felsőbbségét féltő angol kalmárnemzet.

S emberi érzésekből s nem az anyagi megélhetés állati ösztönéből fakad a mi küzdelmünk, a mi védekezésünk indító oka is ebben a reánk erőszakolt háborúban; de a mi szent meggyőződésünk szerint az emberi lélek nemesebb sphaeráiból, erkölcsi magaslataiból. A mi békeszeretetünkhöz a kétség árnyéka sem férhetett s azt, hogy a legnemesebb emberi tulajdonságokat, a jellem és szív annyi fényességét magában egyesítő agg fejedelmünk csak a béke eszméjének élt, még ellenségeink sem tagadhatják. Minket nem a gyűlölet, nem az irigység vezetett, s nekünk csak egy érdekünk fűződik a háborúhoz, az, hogy biztosítsuk hazánknak a zavartalan, nyugodt fejlődés lehetőségét a meglévő keretekben. Mi magyarok nem kívánkoztunk túl azokon a határokon, a melyekkel évezredek küzdelmes létében történelmileg kialakult a mai Magyarország. Nem volt más vágyunk, mint hogy ezen a határokon belül békésen szentelhessek erőnket nemzetünk politikai és gazdasági kiépítésének s a nemzeti geniusunkban rejlő szellemi erők kifejlesztésének.

S midőn mi e haza s a monarchia földjét védjük, érezzük, hogy egyúttal harcosai vagyunk egy nagy emberi eszménynek: a civilisatio, a közös emberi cultura érdekének is. Magyarországnak, úgy látszik, a gondviselés által kijelölt történelmi hivatása, hogy védbástyája legyen a haladott nyugati műveltségnek a kelet előretörő barbarismusa ellen. Az idők változnak: az a keleti nemzet, a melynek előrenyomulását nyugat felé évszázadokon keresztül nekünk kellett föltartóztatnunk, íme most velünk együtt harcol a közös ellenség, a moszkovitizmus ellen, melynek szennyos hullámai elárasztani igyekeznek a középeurópai művelődésnek gondosan ápolt talaját. Hogy mit várhatunk ettől a moszkovita áradattól, azt a kozák hordák garázdálkodása eléggé mutatja hazánk északi megyéiben, Keletporoszországban, Galicziában. A legnagyobb örület, a mit ez a háború felszínre hozott, nyugati ellenfeleinknek az az állítása, hogy a

civilisatióért küzdenek, mikor le akarják törni az emberiség által eddig elért legnagyobb műveltség hazáját, Németországot, mikor segédkezet nyújtanak ahhoz, hogy a kozák és szibériai hordák ellepjék Németországot, Ausztriát és a mi szép hazánkat, s a mikor idecsődítik Afrika és Ázsia barbár tömegeit s még a sárga veszedelmet is, Európa sok ezer éves culturájának a megsemmisítésére. Mi magyarok az osztrákokkal, németekkel ezt a culturát védjük. Szent a háború nekünk, mert nagy és nemes czélokért ontjuk vérünket. A hol a küzdelemnek ilyen erkölcsi alapja van, a hol ilyen erkölcsi erők szállnak sikra az erkölcstelenség ellen s oly szent akarat állja a küzdés nagy próbáját, ott a győzelem nem maradhat el. Ez a mi szilárd hitünk.

Magyarország fiai a nemzet és király iránti hagyományos hűséggel, az önfeláldozás elszántságával ragadtak fegyverre és sereglettek a zászlók alá, mikor elhangzott a fejedelem hívó szava. A magyar nép meleg, lelkesedni tudó szíve, hősiessége, melyről történelmünk minden lapja tanúskodik, még mindig a régi.

S a mi hőseink közt ott küzdenek ennek az egyetemnek a fiai is. Ti pelyhedző állú ifjak, a kik elhagyátok a tantermek padjait, a laboratóriumokat, a kik könyveiteket fegyverrel cserélve fel ott küzdetek az északi és déli harcztereken ennek az országnak s a culturának ellenségei ellen, hozzátok száll a lellem. Felkeres benneteket a nedves lövészárkokban, a harcztér golyózáporában, a menetelések fáradalmai és nélkülözései közt. Elviszi hozzátok a mi üdvözetünket, hálánkat és azt a kívánságunkat, hogy minél előbb viszontláthasson benneteket az egyetem, a győzelem babérjával díszítve. Isten óvja és áldja meg hazánkat ebben a küzdelemben!

GRÓSZ EMIL

AZ ORVOSI TUDOMÁNY A HÁBORÚBAN.

A háború az államtól, a társadalomtól s az egyesektől egyaránt nagy áldozatokat követel. Nagy hiba volna, ha ezeket titkolnák vagy elhallgatnók.

Ellenkezőleg, ismernünk kell azokat, hogy védekezhessünk ellenük, hogy hatásukat kisebbíthessük s veszteségeink pótlásáról gondoskodhassunk.

A háború borzalmai között felemelő és vigasztaló momentum: a betegségek ellen való védekezésben és a sebesültek gyógyításában elért siker. Az orvosi tudományok értéke a háborúban épen olyan mértékben emelkedett, mint a technikai tudományoké, csak hogy míg utóbbiak a rombolás, az öldöklés szolgálatában is állanak, addig az orvosi tudományok kizárólagosan azon célra törekszenek, hogy a betegségeket elhárítsák, azokat meggyógyítsák, a sebesülteknek enyhülést nyújtsanak, munkaképességüket visszaadják, életüket megmentsek.

A modern hadviselés óriás mértékben megnövelte a feladatokat, melyeknek betöltése az orvosi tudományokra vár. Minden jel oda mutat, hogy a múlt század munkája, melynek alapjait a német Koch és a francia Pasteur, a magyar Semmelweis és az angol Lister vetették meg, az orvosi tudományokat képessé teszi a nagy, szinte emberfeletti feladatok megoldására.

A feladatok sokaságából kettő emelkedik ki, melyeknek mindegyike jogosan számot tarthat a közvélemény érdeklődésére.

Az első a sebesültek gyógyítása.

A másik a betegségek s különösen a járványos betegségek ellen való védekezés.

A sebesülések közt legtöbb a lövési sérülés. A kard- és bayonette-sebzések egészen háttérbe szorultak, a golyó, a shrap-

nell, a gránát játszsák a főszeret. (A japán-orosz háborúban 1%-nál kevesebb volt a hideg fegyver által okozott sebesülés.) Míg régente a háborúban ember emberrel állott szemben, ma a roham az utolsó felvonás, melyet gyilkos tüzérségi golyóharcz előz meg. E helyzetten nem változtat az, hogy a repülőgépek felelevenítették a nyilak szerepét, és pedig első ízben épen a most folyó háborúban. Franciaia és angol repülőgépekből kb. 5 cm. hosszúságú hegyes nyilak százait szórták le, melyek mélyen behatoltak a katonák és a lovak testébe.

A lövészi sérülések között még aránylag legkevesebb fájdalmat s legkevesebb pusztítást okoznak a kis kaliberű puska-lövegek, melyek tüdön, izmokon, sőt még a szíven s a koponyán is áthaladhatnak nagyobb roncsolás és veszedelem nélkül. A modern lőfegyvereknek ezen úgynevezett humánus voltát legelőbb az angolok rontották meg, Dum-Dum golyókkal. Ezek a történelem ítélőszéke előtt tanúskodni fognak arról, hogy az angolok a civilisatiót milyen eszközökkel terjesztették Indiában. Ebben a tartományban van a Dum-Dum-gyár, a hol a lövegek külső aczélburkolatát meghasítják, vagy lecsiszolják, hogy az ólom-mag kinyomulva az embéi testében roncsolásokat hozzon létre. A schranell, mely sok száz golyót tartalmaz, csak akkor okoz tömeges és súlyos sebesülést, ha a katonák felett kis magasságban robban fel. A gránátok pusztításai a legborzalmasabbak.

A sebbezelés módszere alaposan átalakult. Száz évvel ezelőtt a lövészi csatornába forró olajat öntöttek, később a zúzott, roncsolt sebeket erős antisepticumokkal (fertőtlenítőkkel) tisztogatták és mosták. Ma pedig alapszabály, hogy a lövészi sérülést a katona magával hordott kötszer-csomagjával fedje be, a nélkül, hogy a sebhez bárki is hozzányúljon. Napoleon genialis tábori orvos-főnöke, Larrey, a harcsvonalban a leg-radicalisabb eljárás híve volt, míg ma a Bergmann és Billroth példájára a legnagyobb sebészek a legconservatívabbak s ma a harcztér közelében a józan, teljes abstinentia uralkodik. Kiderült ugyanis, hogy a lövészi sérülések gyakorlati szempontból nem tekinthetők fertőzött sebeknek s a sebcsatornába mégis bejutott kórokozó csirokkal szemben a legbiztosabb védelmet a szervezet egészséges szövetei nyújtják. Annak

ismeretét, hogy a fertőzés contact infectio útján jön létre, Semmelweisnak köszönhetjük s pusztán az ő tanának értékesítése és alkalmazása a háborúban is számtalan élet megmentésére vezetett.

Még nagyobb haladást mutathat az orvosi tudomány a betegségek ellen való küzdelemben. A háború betegségei elsősorban a járványos betegségek: a kolera, a typhus, himlő, dysenteria, pestis. Ezek régebben több, sokkal több áldozatot követeltek volt, mint a fegyverek. A krími háborúban a francziák 20,000 katonát vesztek sebesülés s 65,000-et járványos betegségek által, az amerikai polgárháborúban 110,000 katona halt meg fegyvertől, 225,000 betegségben. Már az osztrák-porosz háborúban 12,000 fegyver által okozott halállal szemben 16,000 betegség-halál áll, a német-francia háborúban 1870/71-ben 28,000 német katona esett fegyvernek áldozatul s 15,000 betegségnek, ellenben az 1877/78-iki orosz-török háborúban 34,000 fegyverhalállal szemben 82,000 betegség okozta áll. Jelölül annak, hogy nem a járványok ereje gyöngült.

Ezen változásnak forrása, hogy megismertük a járványos betegségek kórokozóit s megtanultuk, mikép lehet azokat ártalmatlanná tenni, hogy a siker csakugyan ezen nyugszik, azt néhány példával megvilágítom. A francia-német háború alatt a himlő nagy pusztításokat okozott, mind a francia hadseregben, mind a Németországban internált francia foglyokban, sőt Németország polgári lakosságában is, de úgyszólván teljesen megkímélte a német hadsereget. A különbség onnan származik, hogy míg a német hadseregben az újraoltást szigorúan keresztülvitték, addig a francia hadsereg alig 34%-a volt beoltva, a polgári lakosságból még kevesebb s akkor Németországban sem volt még az újraoltás törvényesen szabályozva, sőt a járvány kitörésekor nem is állott elég oltóanyag rendelkezésre. A háború után megalkotott himlőoltási törvény Németországot teljesen mentesítette, sőt a szomszédos Oroszországból behurczolt himlőesetek is izolálva maradtak; a hadsereg számára a mozgósítás első napján egy millió adag oltóanyag állott újraoltás céljaira rendelkezésre.

A typhus az amerikai polgárháborúban és a krími háborúban öltött nagy méreteket. Nagy áldozatot követelt az an-

gólóktól a búr háborúban és a németektől az afrikai barczokban, előbbiben az angoloknak 42,000 typhus-esetük volt. A bántalom leküzdésére két módszert alkalmaznak: a katonák elhelyezését, ételmezését, ellátását, ápolását megjavították, a betegek elkülönítését keresztülvitték s az egészségeseket beoltották a Kolle által javasolt módon: előlt typhus-bacillus-culturákkal. A megbetegedések s a halálozások arányszáma, rohamosan megcsökkent.

A kolera az 1866-iki porosz-osztrák háborúban töménytelen áldozatot követelt s tudvalevőleg ez a betegség a mostani háborúban is nagy szerepet játszik. A balkán-háborúban a bolgár hadsereg actióképességét a kolera bénította meg, vagy legalább is nagy mértékben korlátozta, míg a görög hadsereget a rendszeresen és következetesen végrehajtott oltás folytán megkímélte.

A kolera elhurczolása ellen való védekezés módszerének tanulságos példáját adta Japán az orosz háború után. A hazaszállított katonaságot útközben felállított barakk-városok várták: fürdőekkel, izoláló helyiségekkel, desinficiáló intézetekkel. Naponta néhány ezerrel végeztek, összesen negyed milliót fertőtlenítettek. Az eredmény az volt, hogy Japán a kolerától mentes maradt.

A himlő, a typhus és a kolera ellen az orvosi tudomány két módszert állít sorompóba: a higienikus viszonyok javítását és a specifikus oltást. A kiütéses typhus ellen csak előbbi jöhet szóba. De hogy pusztán annak alkalmazása is nagy eredményekre vezethet, bizonyítja a krimi háború, a hol az angolok barakk-építés, jó táplálás, izolálás által soraikból elűzték, míg a francziák között tovább pusztított. A kiütéses typhus Galiciában békében is előfordult volt, Oroszországban otthonos, előrelátható, hogy a tél folyamán meg kell vele küzdenünk.

A fertőző betegségek ellen való küzdelem ezen eredményességét a laboratóriumi tudományos munkásság legszebb diadalának tekinthetjük.

* * *

Az aseptikus sebkezelés és a járványok ellen való küzdelem módszereinek alkalmazását van hivatva biztosítani a

genfi conventio. Ma ugyan a vörös-keresztet minden második ember hordja vagy használja, de azért azt hiszem, nem sokan ismerik a genfi conventio stipulatióit, azok közül pedig, a kiknek ismerniök kell, sajnos, a mint azt kétségtelenül bebizonyították, sokan nem respectálják. Talán nem lesz érdektelen, ha néhány szóval megismertetem ezen nagyfontosságú conventio keletkezését.

A sebesült és beteg katonák ápolásának czélszerű és eredményes szervezése tulajdonképen Florence Nightingale, a lady with the lamp nevéhez fűződik, magát azonban a genfi conventiót Henry Dunant hozta létre, ki a solferinói csata után, látva a háború borzalmaival, élete céljául tűzte ki, hogy azokat 'enyhítse. Fáradhatatlan agitációjának sikerült 1864-ben Genfben a legtöbb culturállam hozzájárulásával a megegyezést létrehozni, melyet 1906-ban revideáltak. A conventio lényege az, hogy sebesült és beteg katonák a hadviselő felek részéről egyenlő elbánásban részesülnek, sőt a sebesültek és betegek kicserélése már a harc után is közvetlenül megtörténhetik. A második fontos intézkedés, hogy az egészségügyi alkalmazottak és intézmények semlegesek és megkíméltetnek. A genfi kereszt, mely lényegében a svájczai czímer, biztosítja a védelmet. A genfi conventio az 1870/71-iki háború erőpróbáját kiállotta, sajnos, ugyanezt nem mondhatjuk a mostaniról. A német kormány kétségbevonhatatlan hiteles bizonyítékokat közöl arról, hogy a Belgiumban és Franciaországban megsebesült német katonákat a legkegyetlenebbül megkínózták, szemüket kiszúrták, fülüket levágták, szájukat fűrészporral tömték be, így fullasztották meg. S mit szóljak arról, hogy Szerbiában, Galicziában csapataink a segélyhelyre, a kötözőhelyre nem tűzhetik ki a genfi zászlót, hogy a sebesültek összegyűjtését megkönnyítsék, mert a védelmi jelvény haladéktalanul arra szolgál, hogy az ellenség a legádázabb tüzéségi támadást intézze ellene. Orvosaink közül sokan elesetek, megsebesültek, fogságba jutottak, mert a genfi kereszt védelmében bíztak s nem akarták a sebesülteket elhagyni.

Kétségtelen, hogy a háború befejeztével szükséges lesz a conventio revisiója s annak megerősítése és eredményességének biztosítása.

De bármilyen felháborítók legyenek is azon szégyenletes merényletek, a melyeket még az úgynevezett culturnemzetek sorába tartozók is elkövetnek, a conventio áldásait nem tudják megghiúsítani, mert ez adott életet a betegápolás kiterjesztésének s az önfeláldozás, a jótékonyosság olyan gyümölcseit termelte, melyek Dunant nagy munkájának halhatatlanságot biztosítanak.

A sebesült és beteg katonák ápolása és gyógyítása a most iolyóháborúbai olyan méreteket öltött, a melyenekre a múltban nem volt példa.

Soha olyan tömegű katona nem állott egymással harcban, mint most, s a sebesülések aránya is emelkedett, azelőtt 10%-ra becsülték, ma a 20%-ot is meghaladja. Az ősz a járványos betegségek időszaka, a tél a fagy ásókat, a légzőszervek betegségeit, az ízületi bántalmakat hozza magával. Ilyen tömegek ellátása a hadsereg egészségügyi szolgálatát a legnehezebb problémák, elé állítja. Orvosaink s az egészségügyi csapatok óriási munkát végeznek. Természetesen a szakértelmen kívül a helyes organisationának döntő szerepe van. Ezt maga a nagy orosz sebész, Pyrogoff hangsúlyozta, épen ezért a hadműveletek területén a feladat teljesen magára a katonaságra nehezedik, sőt még az úgynevezett tápterületeken (Etappen-Gebiet) is csak korlátozott mértékben érvényesülhet a polgári és önkéntes segítség.

A harctér viszonyait mi innen hazulról nem is ítélni tudjuk meg, ezekre kevés befolyást gyakorolhatunk, épen ezért nem is mondhatok mást, mint azt, hogy minden jel szerint collegáink, tanítványaink méltók hősies seregünkhöz.

De annál is inkább foglalkozhatunk azon feladatokkal, melyek az orvosi tudományra a hazai földön várakoznak. Az, az ország, mely a békében gondoskodott közegészségügyi viszonyainak rendezéséről, az meg fog küzdeni a háború fokozott feladataival is, az az ország, melynek közegészségügyi viszonyai rendezetlenek, súlyosan fog szenvedni a háború betegségeitől. Az előbbire példa hatalmas szövetségünk: a Németbirodalom. A járványos betegségekről 1900-ban hozott birodalmi, a ragályos betegségekről 1905-ben hozott porosz törvény alapján az egész birodalmat behálózták vizsgáló állomásokkal, melyek lehetővé teszik, hogy a ragályos betegség diagnosisa gyorsan

és biztosan megállapítható legyen. A fertőtlenítő intézetekben magában Poroszországban 4000 embert képeztek ki. Ezen helyzetnek köszönhető, hogy 1905-ben, a midőn Oroszországban 100,000 ember halt meg kolerában, a vele szomszédos Németbirodalomban 88. Oroszországból, a hol a himlő állandóan ott-hon van, 5 év alatt 1500 esetet hurczoltak be s ennek ellenére egyetlen esetben sem terjedt tovább.

E törvények lelkiismeretes végrehajtásán kívül Németország közegészségügyének a háborúra való elkészültségét főleg kórházügye biztosítja. A Németbirodalomban már békében 300,000 ágy állott készen beteg és sebesült katonák felvételére s a háború első négy hetében e számot újabb 200,000 ágygyal emelték.

Németország halálozási aránya 1875 óta, a mióta a közegészségügyi intézkedések alapját a tudományos buvárlat alkotja, 26-ról 15-re csökkent, tehát 41%-kal (nálunk 24—25). A tuberculosis, ezt a nehezen leküzdhető ellenséget is legyűrték, mert 1876-ban Poroszországban 1000 élöre 33, 1912-ben pedig már csak 14 tuberculosis-halál esik.

Az önkéntes betegápolás szolgálatában 44,000 ápoló áll, 65,000-en vannak kiképezve sebesültek szállítására, 54 kórházvonat à 40 kocsi 17,000 súlyos sebesült szállítására szolgál; kötszerek, gyógyszerek óriás mennyiségben felhalmozva s a polgári egészségügyi szolgálat is katonailag szervezve és fegyelmezve.

Valóban joggal mondhatjuk, hogy egy ország, mely így tudja a tudomány fegyvereit használni, a mely megküzd az emberiség legnagyobb ellenségeivel: a kórokozó baktériumoknak mondhatnám végtelen számával, — azt nem fogják ellenségei sem megsemmisíteni, sem letiporni!

Nagyon természetes, hogy ezen adatok felsorolása után azon kérdésre várnak tőlem feleletet, hogy vajon mi éltünk-e ilyen mértékben a tudomány fegyvereivel? Bármennyire is érzem s tudom, hogy ma nincs itt a recriminációk ideje, mégis megadom a választ, megadom pedig azért, mert még most sem késő, hogy pótoljuk legalább azt, a mit pótolni lehet. Elég erősek vagyunk, hogy ne kelljen magunkat ámitani. A hely pedig, a melyről szólok, nemcsak jogot ad, de kötelességemmé is teszi, hogy az igazságot hirdessem.

Járványtörvényünk ma sincs, pedig Nagybritannia, Franciaország, Hollandia, Olaszország, Svájc, Svéd- és Norvégorszá-
gok, Dánia, Japán mind, sőt még Ausztria a maga nehéz par-
lamenti viszonyai között is megalkotta. Nálunk 1896-ban
készült el az első tervezet, de megakadt.

Kórházügyünk tagadhatatlanul fejlődött, és pedig az
1898: XXI. t.-cz. hatása alatt, mely a betegápolást államosí-
totta, de a mikor e törvény már nem teljesíthette tovább felada-
tát s egy takarékos, de bölcs pénzügy minister javaslatára a
törvényhozás milliókat adott kórházépítés céljaira, a gyors
cselekvés helyett hosszú tárgyalás következett. Az 1904-dik
évi beruházási törvény két milliót adott elmekórházra s 10 év
alatt nem készült el. Bizony mondom, dum Roma délibérát,
perit Saguntum! A közegészségügy államosítása még a köz-
igazgatását is megelőzhette volna, a mint az az állategészség-
ügygyel megtörtént, e helyett azt csak követni fogja.

A válaszom ezek után nem lehet más, mint az, hogy békében
a közegészségügy érdekében nem használtuk ki eléggé a tudo-
mány fegyvereit.

De a mit lelkesedés, önfeláldozás, szorgalom a mulasztot-
takon pótolhat, az megtörténik. A háború első hónapjában
Budapestben alig állott 5000 ágy sebesült és beteg katonák ren-
delkezésére, ma 35,000, az egész országban akkor 30-40,000,
ma 200,000-nél több. De ez csak azt bizonyítja, hogy Magyar-
Országban a nyugvó energia óriás mennyisége van felhalmozva,
de nem elég azt eleven erővé alakítani, azt tervszerűen kell
felhasználni és irányítani. A palota kényelme, az épülő barakkok
százai, az átalakított gyárak, intézetek csarnokai, sőt még a
gyöngéd szeretetteljes ápolás s a jó élelem sem elégséges. A sebe-
sültek és betegek gyógyításához a szakértelem nélkülözhetetlen.

Milyen göncsen gondoskodtak mindezekről a németek.
Minden hadtesthez a sebészet egyetemi tanárait küldték tanács-
adóidul, a hadtápterülethez a hygiene egyetemi tanárait küld-
ték consiliariusoknak s mikor a svájci szövetségtanács Kollen-
nak, a berni egyetemi tanárnak, ki mint német állampolgár
a mozgósításkor bevonult, felmentését kérte, a német kormány
azt válaszolta, hogy bármennyire elismeri is a svájci kormány
óhajának méltányosságát, nem teljesítheti, mert a tudományt,

a szakértelmet nem nélkülözheti. Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy a mi közigazgatásunk a tudomány képviselőinek javaslatait illetéktelen beavatkozásnak tekinti. Legalább békében így van! De most reményelem, másképp lesz. S ennek reményében megmondom, hogy a kórházügyben, a beteg- és sebesült-ápolás ügyében rendet kell csinálni! A gyöngébb, kellő orvosi vezetést nélkülöző intézeteket az erősebb centrumokhoz kell affiliálni. A vidéken épülő barakkok szakértő vezetőit designálni kell s befolyást kell biztosítani az építkezésre s berendezésre, úgy a mint azt a főváros bölcsen megtette.

Így kell gondoskodnunk arról, hogy a most hevenyében készülő kórházak feladatuknak megfeleljenek.

Ha pedig elérkeztünk az orvosi segítség-nyújtás határához, nem szabad megfélemlenünk a gyógyíthatatlanokról sem.. Nem szabad elhagynunk a vakokat, a bénákat s a nyomorékokat sem. Az orvosi tudomány, egyesítve az ipar productiv erejével, keresetképesé s ez által megalégedettké tudja tenni őket.

Valóban ma a háború sorsát nemcsak a személyes bátorság dönti el, hanem még inkább a hadvezetőség szellemi képessége,, a háború borzalmaait nemcsak az önfeláldozás és áldozatkészség enyhíti, hanem a tudományos munka.

Bismarck mondja, hogy a ki egyszer látta a csatatéren a haldokló harcos megtört tekintetét, az meggondolja, mielőtt háborút kezdene; ugyancsak ő mondja azt is, hogy nem tudta volna elviselni a béna katona tekintetét, ha nem lett volna meggyőződve róla, hogy a háború, melynek viselésében közreműködött, elkerülhetetlen volt. Államférfiaink lelkiismerete nyugodt lehet, hogy a reánk kényszerített harcot felvették, mert a mai háború a magyar nemzet, a monarchia legjogosultabb önvédelmi harca. A mi kötelességünk, hogy a háború szenvedéseit enyhítsük, s ebben az orvosi tudománynak elől kell járnia.

MIHÁLYFI ÁKOS

A HÁBORÚ ÉS A THEOLOGIA.

Ha beszélhetünk a háború esztetikájáról, bölcséletéről, költészetéről, a háború viszonyáról a joghoz, az erkölcshez, a közgazdasághoz: joggal beszélhetünk a theológiához való viszonyáról is. Hisz a napjainkban dúló világháború nemcsak a társadalom minden rétegét s közgazdasági életünknek minden részletét érintette meg vasmarkával, hanem a művészetek és a tudomány csarnokaiba, a tömjénillattal telt templomok szentélyeibe is behangzik az ágyúdörgés, a mely a művészt a tudóst, a papot még akkor is kényszerítené, hogy ezzel a világegyetemet felforgató fürgeteggel foglalkozzék, ha a szívét a hazaszeretet lángja nem hevítené.

Minél több érintkezése van valamely tudománynak az étellel, annál nagyobb hatással van reá a háború, mely mindennél erősebben és mélyebben markol be egyesek, családok, társadalmak, nemzetek és birodalmak életébe.

A theológiának is számos érintkező pontja van az étellel, hisz egyenesen az a hivatása, hogy az emberek vallásos életét irányítsa. Következésképen a theológiának is állást kell foglalnia a háborúban, a theológiának is van helye, szerepe, kötelessége ebben a mindnyájunkat érintő élet-halálharcban.

Itt először is fölvetjük a kérdést, mit szól a theologia, illetve a kinyilatkoztatás – mert hisz a theologia ennek a rendszeres összefoglalása – a háborúhoz, helyesli-e, megengedi-e a háborút?

A kinyilatkoztatás, a biblia nem helyesli a háborút; de azt bizonyos körülmények között mint elkerülhetetlen rosszat megengedi. Az ó-szövetség könyvei telve vannak reménységgel és vágyódással a Messiás után, a ki a béke fejedelme lesz, a ki véget vet az igazságtalanságnak és meghozza a békét. Izaiás

és vele majdnem szórói-szóra Micheás próféta azt írja a messiási korszakról, hogy az Úr megítéli a nemzeteket és ők kardjaikból ekevasakat és dárdáikból sarlókat csinálnak; nemzet nem emel kardot nemzet ellen és nem tanulnak többé hadakozni.¹

És a Messiás az új-szövetségben valóban oly igazságokat tanított, melyek által, ha mindenki, elsősorban az országok vezérei s a népek kormányzói azokat elismernék és elfogadnák, a viszály a háborúság csirájában volna elfojtható. A Messiás az igazságot, a szeretetet, a megbocsátást hirdeti, azt a három eszményt, melyeket a háború összetép és sárbatipor.

A biblia könyvei oly élesen elítélik a gyűlölködést és a sérelmeknek fegyverrel való megtorlását, hogy egyes bibliás tudósok, mint Tolstoj gróf és egyes rajongó szekták, mint a nazarénusok egyenest bűnnek tartják a fegyverfogást és a háborút. De Adolph Harnack is, a berlini egyetem tudós professzora azt vitatja Militia Christi² 1905-ben megjelent munkájában, hogy az ősegyház elvileg ellene volt a katonáskodásnak, a háborúnak, a vérontásnak.

A kik azonban a bibliából akarják kiolvasni a háború absolut tilalmát, csak a biblia betűihez ragaszkodnak, a betűk alatt rejtőző szellemet nem értették meg. Igaz, hogy a biblia súlyos szavakkal elítéli mindazokat, a kik kényszerítő ok nélkül fegyvert fognak, vagy a kik önbíráskodással a rajtuk ejtett sérelmeket fegyverrel akarják megböszültni; de viszont a biblia hirdeti s ennek alapján a theologia mindig tanította és tanítja, hogy vannak az embernek javai, melyek többet érnek a földi életnél, a mely javakat tehát életünk árán is szabad, sőt kell védelmeznünk.

A rajongó nazarénusok nem jól értették meg a bibliát, mikor eldobták maguktól a fegyvert, mint erkölcstelen eszközt. Az őskeresztények már jobban behatoltak a biblia szellemébe; mert Adolph Harnackkal szemben az őskeresztény irodalomból könnyen kimutatható, hogy a keresztény írók nem voltak föltétlen elítélői a háborúnak, viszont a keresztények voltak

¹ Izaiás IV., 2; Mich. IV., 3.

² Militia Christi. Die christliche Religion u. der Soldatenstand in den ersten drei Jahrhunderten. Tübingen, 1905.

a római császárok legjobb és legmegbízhatóbb katonái; a keresztény légiók halálmegvetéssel harcoltak mindig az első vonalban.

A mi a keresztény írókat illeti, Justinus vértanú Antonius Pius császárhoz intézett védőiratában így szól:¹ Mi keresztények ellenségeinkkel nem viselünk háborút, de a jóért készek vagyunk örömmel meghalni. A keresztények sajátos neme a katonáknak; békességes katonák, de az ügyükhöz való hűségben és a halálmegvetésében minden más vitézt felülmúlnak. – Ugyancsak az őskereszténységből Tertullian ezeket írja a keresztényekről: «Mi keresztények mindeneteket betöltöttük, a városokat, szigeteket, várakat, községeket, sőt még a tábort is s veletek hajókázunk, szolgálunk a hadseregben, a földet mi véljük és kereskedést üzünk».²

Tertullian szerint a keresztények együtt harcolnak, együtt táboroznak a pogányokkal, nem követték tehát a nazárenusok elveit. Egy másik helyen érdekesen írja le Tertullian a háborúra való előkészületeket. «A katonának háborúba indulása sohasem kellemes; senki sem siet a hálószobából a csatába, hanem inkább megy az, a ki a szabadban fölállított szűk sátrakban tanyázik, melyekben a fáradalmaknak és kényelmetlenségeknek minden neme megvan. Már béke idejében kell a háború elviseléséhez fáradalmakkal és edzésekkel hozzászokni; nevezetesen teljes felszereléssel menetelni, tábori gyakorlatokat végezni, árkokat ásni, magasra tartott pajzsokkal összeseregleni, majd ismét szétmenni; mindez verejtékkel járó munka, a mire azért van szükség, nehogy a test és lélek kijöhessen sodrából az átmenetknél, midőn az árnyékból a nap hevébe, a nap hevéből a hidegbe jutunk, midőn a tunikát pánczéllal kell fölcserélnünk, midőn a hangtalan csendből a csatazajba kerülünk, midőn a nyugalomból a tülekedésbe essünk».³

Az őskereszténység felfogását a nagy hippói püspök, szent Ágoston fejezi ki a legszabatosabban, a ki kifejti, hogy vannak

¹ Ápol. I. 12.

² Apolog. c. 37. (Migne P. L. I, 525.)

³ Ad Martyres, c. III. (Migne, P. L. I, 697.)

igazságos háborúk is, melyek valamely más nép vagy állam által elkövetett igazságtalanságot torolnak meg. «Igazságos az a háború, mely a szenvedett sérelmeket torolja meg, vagy ha valamely népet, államot kell megbüntetni, mely nem akarja megtorolni alattvalói jogtalan cselekedetét, vagy visszaadni azt, a mit igazságtalanul elvettek».¹ De az olyan háborúk, melyeket csak birtokszerzés és békés népek elnyomásáért viselnek, nem mások, mint nagyszabású rablóhadjáratok. A katonáskodás és így a háborúviselés magában véve ezért nem ellenkezik magával az evangéliummal és ha a katonák sok igazságtalanságot engednek meg maguknak, ennek az oka nem a katonáskodás, hanem a gonoszság (non militia, sed malitia).²

Hogy a keresztény katonák voltak a római császárok legkiválóbb katonái, ezen nem csodálkozhatunk. Hisz a kereszténység egyenesen a legfőbb katonai erényekre, engedelmességre, önfegyelmezésre, önmegtartóztatásra, állhatatosságra és hálalmegvetésre nevelte a híveket. De egyébként is az öskereszténység teljesen katonai szellemben él, a katonaságtól kölcsönzi műszavait, egész működését és irányzatát a katonasággal hasonlítja össze, úgy hogy a kereszténység a legjobb előkészület a katonaságra.

A keresztény is katoná, Krisztus katonája (miles Christi), az ő egész élete folytonos katonáskodás (militia est vita hominis super terra m). A keresztény szüntelen harcban áll a legfélelmetesebb ellenségekkel; ezek nemcsak a test és vér, hanem a világ hatalmasságai, hanem a sötétség fejedelmei is:³ a gonosz szellemek. Miért is int az írás, hogy öltse magára az Isten fegyverzetét;⁴ vegye kezébe a hit paizsát,⁵ öltse fel a hit és a szeretet páncélját,⁶ hogy a gonosznak tüzes nyilait elolthassa: vegye föl az üdvösség sisakját és a lélek kardját⁷ s harcoljon,

¹ Quæstion. in Hcptateuchum. I. VI, C. X. (Migne, P. L. XXXIV, 781.)

² Sermo 302. c. XVI. (Migne, P. L. XXXIX, 391.)

³ Efezusiak. VI, 12.

⁴ U. o. VI., 11.

⁵ U. o. VI., 10-17.

⁶ I. Thessalon. V., 8.

⁷ Efezus. VI., 17.

nem félve azoktól, a kik csak a testet ölhetik meg; harcoljon úgy, hogy mikor e félelmes harcot végigküzdötte, haldokolva így szólhasson: Jó harcot harcoltam (bonum certamen certavi). most már vár reám a dicsőség koronája.²

A katonaságtól vették át a keresztények a stációk és vigiliák elnevezéseit nappali és éjjeli szertartásos összejöveteleikre, melyeket a katonai őrállásokhoz hasonlítottak. A katonaságtól kölcsönözték a zászlókat (vexillum), melyeket körmeneteiken hordoznak. A papi egyenruha is a katonai egyenruhára emlékeztet, legalább is a papi öv a római katonák «cingulum militare» jelvényének utánezata.³

Az egész egyházat ecclesia militans, harcoló egyháznak nevezték, de nem azon értelemben, melyet e kifejezéshez sokan fűznek, mintha az egyház keresné és szeretné a viszálykodást, hanem azon értelemben, hogy megkülönböztessék a földön élő egyházat a megdicsőült és szenvedő egyháztól, melynek tagjai már nem harcolnak a lélek ellenségeivel.

Ez az egy-két kiszakított vonás az új-szövetség könyveiből és az őskereszténység berendezkedéséből eléggé rávilágít arra, hogy az őskeresztények a katonáskodást és a háborút nem tartották olyan nagyon elítélendő rossznak, mint Tolstoj gróf: viszont nyitját adja a keresztény katonák halálmegvető bátorságának, kitartásának, állhatatosságának.

A középkor kereszténysége sem tartotta a biblia tanításával ellenkezőnek a háborút. A kereszties háborúk hangos bizonyítékai annak, hogy a kereszténység, bármennyire vágyódik is a béke után és elítéli a háború kegyetlenségeit, a háborút megengedhetőnek, sőt dicsőséges eszköznek tartja, mely az embert megszentelheti, mikor eszményi javak védelmére vagy megszerzésére kész vérét ontani, életét adni.

A kereszties vitézeket a pápák megáldották, lelki kiváltságokkal és búcsúkkal halmozták el.

A kereszties háborúkhöz hasonlók voltak az izlam ellen

¹ Máté. X., 28.

² II. Timót IV., 6-7.

³ V. ö. *Melichár Kálmán*: Egyház és véderő. (Katholikus Szemle 1912. 1014. lap.)

folytatott harcok, melyekre maguk a pápák tüzelték a fejedelmeket s őket nagy anyagi segélyvel támogatták.

A vallásháborúk is, melyek annyi századon át és annyi országban dúltak, ismét csak arról tanúskodnak, hogy a keresztények, a kik a bibliából merítették életelveiket, a bibliában és az ezt magyarázó theológiában nem találták a fegyverhordozásnak és a háborúnak azt az abszolút tilalmát, melyet a neobuddhisták vallanak s melyet a nazarénusok a bibliából akarnak kiolvasni.

A biblia alapján a theologia a háborút nem helyesli ugyan, de az emberiségre nézve, a melyet nem járt át teljesen az evangélium szelleme, szükséges eszköznek tartja oly esetekben, melyekben az emberi életnél is becsesebb javakat (a családi tűzhelyt, a hazát, a hitet, a polgári szabadságot) más módon megvédeni nem lehet. De ebből kifolyólag a theologia joggal hangsúlyozza az óriási felelősséget is, a mely azokat terheli, a kik a háborút olyankor is előidézik, a mikor az elkerülhető volna. Mert ily esetekben az ő lelkükön szárad az a sok vér. nyomor, szenvedés, átok és pusztulás, a mi a háborúnak állandó, ijesztő kísérte.

Vizont a theologia a katona kötelességének mondja, hogy élete kockáztatásával vegyen részt a háborúban, hogy halálmegvetéssel teljesítse a felsőbbség parancsait; másrészt elítéli azokat, a kik, a mikor kötelességük volna a haza védelmében résztvenni, ezen kötelesség alól kibúvót keresnek . . .

Ezen elméleti fejtegetések után már most egy gyakorlati kérdésre kell a theologia nevében feleletet adnom: vajjon a papság résztvegyen-e s hogyan vegyen részt a háborúban?

Ha hazánk történetét tekintjük, a védkötelezettség tekintetében két korszakot kell megkülönböztetnünk.¹ Az 1848-ik évi alkotmány előtti időszak a közszabadságot s ebben a honvédelmet csak a nemesség előjogának ismeri, míg az 1848-ik évi alkotmány óta a közszabadságban való részesedés az egész népre kiterjeszkedik s ennek következtében a honvédelem az összes állampolgárok legmagasztosabb joga és kötelessége.

¹ V. ö. *Melichár Kálmán*: Egyház és véderő. (Katholikus Szemle-1912. 838 s. k. II.)

Igaz ugyan, hogy a jobbágyok már a rendi alkotmányban is katonáskodtak, de jogilag véve nem a népjog, hanem a nemesek úri joga alapján vettek részt a honvédelemben. Így a Zsigmond által teremtett telekkatonaság (militia portalis) az urak jószágainak járuléka volt.

Első honvédelmi törvényünk II. Endre 1222-ik évi aranybullájának 7-ik cikkelye; ez a nemességet s benne a papságot is kötelezte arra, hogy ha az országot ellenség támadja meg, hadbavonuljon *«si vero ex adversa parte exercitus venerit super regnum, omnes universaliter ire teneantur»*.

Az aranybulla e 7-ik cikkelyétől kezdve Zsigmond királynak 1435-iki decretumáig nem találunk a magyar törvénytárban törvényezikket, mely a papok honvédelmi kötelezettségéről szólna. Zsigmond decretuma a honvédelmet a nemesi birtok alapján szabályozza. E szerint a főpapok tartoznak bandériumaikkal és katonáikkal a király segítségére jönni. Ezen decretum tehát a főpapok kettős honvédelmi kötelezettségét emeli ki: először személyes, másodsor birtokaik után még-külön bandériális honvédelmi kötelezettségét.

A főpapok által kiállítandó katonák számát Zsigmond 1435. évi decretuma s ennek alapján az 1498. évi XX. törvényezikk a következőkben állapította meg: Az esztergomi érsek és az egri püspök 2–2 zászlóaljat (bandériumot) tartoznak kiállítani, azaz 2000 lovast; a kalocsai érsek, a nagyvárad, pécsi, erdélyi és zágrábi püspökök, valamint az auraniai perjel egy-egy bandériumot, összesen 3000 lovast; a győri, veszprémi és váci püspökök egyenként 200 lovast, a csanádi püspök 100 lovast, a szerémi és nyitrai püspökök egyenként 50 lovast; a pécsvárad, pétervárad és szentmártoni apát, valamint a lövöldi karthausi atyák egyenként 200 lovast, a szekszárdi apát 500 lovast, a zobori apát 50 lovast, az esztergomi, egri, erdélyi, és pécsi káptalanok egyenként 200 lovast, a bácsi káptalan 50 lovast, a székesfehérvári nagyprépost a káptalannal együtt 100 lovast, a titeli prépost 50 lovast.

A papok honvédelmi kötelezettségéről az 1523-ik évi 42-ik törvényezikk akként rendelkezik, hogy a papok először személyes fölkeléssel, másodsor telekkatonaság kiállításával tartoznak a haza szolgálatába állani, azaz jobbágyaik után is

tartoznak katonákat küldeni; a káptalanokra nézve különösen előírja a törvény hogy minden egyes kanonok után egy-egy lovaskatona állítandó, hasonlókép minden tíz jobbágytelek után.

A nemesek és papok személyes fölkelésének általános kötelezettsége alól az 1523-ik évi 41-ik törvényczikk egy kivételt állít fel, midőn a hadviselésre betegség vagy öregség okából képtelen nemeseket és papokat a személyes hadi szolgálat alól fölmenti, de viszont arra kötelezi őket, hogy maguk helyett jól fölfegyverzett lovaskatonákat küldjenek.

Úgy látszik, ez a kivétel, hogy a hadképtelenek maguk helyett másokat küldhetnek a harctérre, a javadalmas papokra nézve általános szabálylyá fejlődött. Mert már I. Ferdinánd 1542-iki beszterczebányai decretuma 32-dik cikkében csak a főpapoktól kívánja, hogy a király személye mellett legyenek a háborúban.

A későbbi törvények (1662: 5. t.-ez., 1681: 46-dik törvényczikk, 1741: 63. t.-cz.) már csak arra kötelezik a birtokos apátokat és prépostokat, hogy vagy személyesen keljenek föl, vagy személyük helyett alkalmas lovasokat küldjenek; a káptalanokat pedig az 1681-iki 46-ik t.-cz. arra kötelezi, hogy egy lovasat küldjenek.

Az 1715. évi 8-dik törvényczikk kimondva az állandó rendes katonaság tartásának szükségét, egészen új rendszerre, az állandó zsoldos hadsereg tartásának rendszerére ment át, mi által a bandériumok rövid idő alatt teljesen megszűntek s a nemesi fölkelés is szervezetlen maradt. Az 1805. évi L. és az 1808. évi II. törvényczikkek a papokat már elvileg fölmentik a hadbavonulás kötelezettsége alól, de megkívánják, hogy maguk helyett alkalmas katonákat küldjenek; csak a szegény papokat veszik ki, a kiket a helyettesítés kötelezettsége alól is fölmentenek.

Az 1848-iki törvények a honvédelem terén is új viszonyokat teremtettek; a mi eddig a nemesség kiváltságos joga volt, az most a jogegyenlőség kiterjesztésével az összes állampolgárok közterhévé vált. Ezen alaptörvény alapján készült az 1863. évi 40-dik törvényczikk az általános védkötelezettségről, mely. miként az 1912. évi 30-ik törvényczikk 29. §-a is, a

valláserkölcs fentartásának közérdekéből a papokat, sőt a papnövendékeket is a tényleges katonai szolgálat alól fölmenti.

A míg a törvények kötelezték a papságot a hadviselésre, ez a harctéren is megállta helyét.¹ Már Kálmán királyt is püspökök kísérték a háborúba; Halicsban vitézül harczolt mellette Koppány egri püspök (1094). A Sajó melletti muhi-pusztán a, tatárok ellen vívott ütközetben estek el a Csák-nemzetségből származott Ugrin kalocsai érsek, Ádám nyitrai és Eeginald erdélyi püspök. Tamás spalatói főesperes leírja a nép bámulatát, midőn látta azt a sok magyar katonapüspököt, a kik az üldöző tatárok elől IV. Béla királyival együtt a tengerpartra menekültek.

Eozgonyi Simon, ki 1429–1440-ig veszprémi s 1440–1444-ig egri püspök igen vitéz férfiú volt, a várnai csatában eseit el. Nándorfehérvárnak, a mai Belgrádnak 1456-ik évi ostrománál Kapisztrán Jánosnak jutott a döntő szerep. Ennek a győzelemnek emlékéért hirdeti ma is az egész keresztény világban a déli harangszó.

A püspökök hadviselési módjában néha kedélyes részleteket is találunk. így például Szelestei Gosztonyi János győri püspök az 1514. évi Dózsa-féle parasztlázadás alkalmából kímélni akarta a paraszt-tömeget s ezért nem golyóval, hanem vaktöltéssel töltött ágyúkból lövetett. Gosztonyi így is czélt ért, a tömeg vad futásnak eredt, melyben vezérét is elgázolta.

Tomori Pál kalocsai érsek a zágrábi, váradi, pécsi, győri, váci, nyitrai, szerémi és boszniai püspöktársaival együtt a király közvetlen közelében harczolt a szerencsétlen mohácsi ütközetben, a hol őt püspöktársával együtt elesett 1526 augusztus 29-én.

Budavár bevételénél Tüzes Gábor ferences, a «hős barát» tüntette ki magát, a ki pyrotechnikai ismereteivel és harczias szellemével nagy szolgálatot tett a törökök elleni harczokban; még 1697-ben is hadiszolgálatban állott és a tüzérséghez volt beosztva.

Az 1848/49-iki szabadságharcban nagy lelkesedéssel vett

¹ V. ö. *Melichár Kálmán*: Egyház és véderő. (Katholikus Szemle. 1912. 920. s. k. II.

részt a magyar katolikus papság. Bár Mészáros miniszter újonczállítási javaslata a védkötelezettség alól kivette az egyházi személyeket, a papnövendékek egymásután elhagyták a seminariuumokat és felcsaptak újonczoknak. És mikor egyik seminariuum rectora erről jelentést tett püspökének, tőle a következő választ nyerte: «Nemcsak hogy nem tiltom meg a papnövendékeknek az önkénteskedést, hanem ha a haza veszélyben lesz, önt is csatába küldöm.»

A budavári plébános mint egyszerű nemzetőr fogott fegyvert s gyakran állt őrt a bécsi kapunál kokárdás kis magyar kalappal a fején s a vállán nehéz mangalétával; a Rókus plébánosát pedig az egyik nemzetőrszázad hadnagyául választotta. Mindenki előtt tisztelt ma is a hős Erdösi Imre piarista emléke. a ki a branyiszkói ütközetben a 33-ik zászlóaljbat, kezében a kereszttel, vezette rohamra.

Sokan vannak, a kik azt óhajtanák, hogy a papok a mai világháborúban is fegyverrel a kezükben vegyenek részt. Sőt a papság körében is a háború ébresztette lelkesedés és izzó hazaszeretet sokakat arra késztet, hogy fegyvert ragadjanak a haza védelmére. Egy ferenczes kolostorról olvastam a lapokban, hogy fiatal növendékei mind fölcsaptak katonáknak. A debreczeni kálvinista papok, a pozsonyi lutheránus theologusok lelkes fölhívásokban toborozzák a papságot is fegyver alá. Berlinben a lutheránus papok egy consistorialis gyűlése egyenest a birodalmi gyűléshez fordul, kérve, hogy a papok hadmentessége töröltessék a törvénykönyvből.

Szép és megható ez a lelkes felbuzdulás, a hazaszeretetnek e spontán megnyilatkozása, de nézetünk szerint igen nagy kár volna annak a bölcs törvénynek megváltoztatása, mely a papságot a fegyveres szolgálat alól fölmenti s a mely törvény minden országban fennáll Franciaország kivételével.

Ép oly bölcs ez a törvény, mint a másik, a mely az orvosnak jelöli ki a helyét a háborúban. Az orvos sem harcol, de résztvesz a háború terheinek viselésében s büszkeséggel mondhatjuk, hogy a magyar orvosi kar, elsősorban egyetemünk orvosi facultása olyan odaadó önfeláldozással teljesíti nemes

íiivatasát, a minóvel derék katonáink a küzdötéren védik hazánkat. A pap sem fog fegyvert, de ő is résztvesz a háborúban; neki is annyi munka és fárdság jut osztályrészül, hogy előtte is tisztelettel kell meghajolnunk, ha híven teljesíti a reá háruló nagy feladatokat, a melyek talán physikailag nem oly fárasztók, mint az orvosoké, de ép oly teljes lelki összeszedettséget, odaadást és önfeláldozást igényelnek.

Talán sohasem volt oly szembeszökő, hogy a papság munkásságát mennyire igénybe veszi a háború, mint napjainkban. Igaz, hogy még nem is volt soha háború, mely az általános védkötelezettség alapján az egész társadalmat mozgósította volna. A mi társadalmunk pedig – épen a háború mutatta ezt ki – ma is mélyen vallásos. Ha talán a béke idején és sok ellenséges erkölcsi és szellemi áramlat folytán a társadalom egyik-másik rétegéből kialudni látszott a vallásosság, ezt a már csak pislogó parazsat a világháború új lángra lobbantotta. Ez a háború minálunk a vallásos renaissance hajnalhasadása, a melynek sugarai nemcsak a kunyhók, hanem a paloták ablakain is átszűrődnek, nemcsak a köznép, hanem az intelligentia szívét is beanyozzák. A katonaság arczata is teljesen megváltozott. Béke idején, sőt azelőtt háborúban sem akadt a papnak sok dolga a katonákkal, főleg a tisztekkel. Bosznia occupatioja után egyik katonai lelkész naplójegyzeteiben szomorúan írja, hogy bár úgyszólván mindegyik tiszt adott neki valamelyes megbízást arra az esetre, ha a harcban elesnék, de egyik sem vette igénybe papi segítségét. Ma ilyen panasz szál nem lehetnek a katonai lelkészek; ellenkezőleg azt látjuk, hogy a katonai lelkészségek jelen szervezetükben nem elégségesek arra, hogy a táborokban fekvő katonaság lelki szükségleteit kielégítsék. Nemcsak nálunk van ez így, de Németországban is, a hol azonban igyekeznek a bajon mielőbb segíteni is. Csak a porosz hadseregben – mert Németországban minden állam hadseregében másként vannak a katonai lelkészségek szervezve – a háború kitörése óta 70 új katolikus és 70 új evangélikus táborig lelkészséget szerveztek, mert a meglevők nem bizonyultak elégnék s a lelkészeknek katonai autók állanak rendelkezésre, melyeken a messze kiterjedt táborok minden részét fölkereshetik. Sőt a német katolikusok áldozatkész-

ségéből most négy auto-kápolna készül – három a nyugati, egy a keleti harcztérre – melyek teljes templomi felszereléssel lesznek ellátva.

És csak helyeselni lehet, ha a hadvezetőség a katonaság vallásos érzületének ápolását elősegíti: hisz a vallásosság a vitézségnek és a halált megvető bátorságnak, a legfőbb hadierényeknek legjobb élesztője.

Van még egy másik szempont, a mely egyenest követeli-hogy a papság a védkötelezettség alól ment legyen. A papságnak feladata ugyanis nemcsak a hadbavonultak, hanem az itthonmaradtak lelki gondozása is. Es egy világháború győzelmes kivívásához nemcsak a fegyveres erő, hanem az egész társadalom áldozatkészsége, nyugodtsága és bizalma szükséges.

Ezt éleszteni a lelkipásztorok feladata, különösen a falvakban. De egyszersmind nekik kell a háború által a társadalmon ütött sebeket gyógyíttatni, a megtört szíveknek vigaszt nyújtani, a kétségbeesést távol tartani. Temérdek az a bánat, szomorúság, aggodalom, a mit a háború előidéz. És azokban a kis szalmafedeles falvakban, melyekben a hosszú téli esteken mécsesek mellett betűzgetik a sebesültek és elesettek névsorát, özvegyek, árvák, jegyesek és szülők keserűségét nincs a ki enyhítse, csak a lelkipásztor. Az állam legfőlebb csak anyagi segílyt nyújthat, de ez nem elég, sokan nem is szorulnak rá. Viszont a szülőt, a ki a szemefényét, a nőt, a ki szíve választottat, az anyát, a ki gyermeke atyját veszti el a háborúban: nem vigasztalja meg sem a hazaszeretet, sem a győzelem reményét vagy kilátása, az ilyen sebekre vigaszt csak a vallás örök igazságai tudnak hozni. Ettől a vigasztól lennének megfosztva a falvak népei, az özvegyek, az árvák, a gyermekeiket sirató Rachelek, ha az általános védkötelezettség kiterjesztetnék a papokra is s ennek folytán számos község lelkipásztor nélkül maradna a háború alatt. Ez nagyobb csapás volna a népre, mint a mennyi előnyt nyújtana egy-két ezer katonával több a hadseregnek. Meg vagyok arról győződve, hogy a francia nép is könnyebben viselné el a háború szenvedéseit, ha az a 22 ezer pap, a ki ott fegyverben áll, más módon teljesíthetné a kötelességét hazája és nemzete iránt.

Már leírtam volt ezen gondolataimat, mikor kezembe került a *Protestáns Szemle* legújabb füzeté. Nagy örömmel olvastam benne, hogy teljesen azonos álláspontja az enyémmel. «Ki kell jelentenünk – így szól – hogy a lelkipásztornak a háborúban is egyetlen lehetséges és szükséges szerepe az, hogy lelkipásztor legyen. Ha tehát a pap háborúba megy, a háborúban is mint papnak kell résztvennie. Véleményünk szerint a háborúban, melynek borzalmi közt, mint a közelmúlt több példája s a háborúk története általában bizonyítja, az erkölcsi defectusok kiütkezései nemcsak napirenden vannak, hanem az emberi élet összes alacsony kísértései folytatnak a lelkek ellen egy párhuzamos, de veszedelmesebb háborút; szükséges, kell, sőt nélkülözhetetlen az, hogy valaki minden erejéből és szívének teljes önfeláldozó hősiességével hordozza és képviselje fenyegetett erkölcsi rendet, de unos-untalan megtaposott emberi méltóságot, a cultura legfőbb kincsét: a nemes lelket; s életével szakadatlanul példázza és a harczolók figyelmében tartsa, hogy a háború a békéért és a lelki culturáért folyik . . . Erre és ennek vigasztaló, bátorító, lelkesítő prédikálására és cselekvésére való a pap, a lelkipásztor a háborúban; és más ezt a szerepet, ezt a nélkülözhetetlenül fontos munkát be nem töltheti ott, csakis a pap ... Az a pap pedig – folytatja tovább a *Protestáns Szemle* névtelen írója – a ki tábori lelkész nem lehet, mérhetetlenül többet használ hazájának, népének, egyházának azzal, ha itthon maradva, kétszeres gonddal és hősiességgel, önfeláldozással szolgálja gyülekezetét, élet eszményét, Isten evangéliumát, vagy készül elő annak jövődjé szolgálatára, mintha elmegy és legszebb esetben – meghal. Ezzel mi nem a meghaló katona önfeláldozásának értékét kicsinyítjük, hanem az élő és munkálkodó lelkipásztor önfeláldozásának nagyságára mutatunk rá.»

Engedjék meg, hogy befejezésül hozzáadjak fejtegetéseimhez egy gondolatot, lelkemnek mélységes meggyőződéséből fakadót. Nekem, mint papnak s mint a theologia tanárának kötelességem kutatni az Isten kifürkészhetetlen gondolatait; kötelességem betekinteni az isteni Gondviselés titokzatos mélységeibe; kötelességem elmélkedni azon nagy igazságok felett, melyek bennünket a pusztaságban bolygókat mint világító-

tűzoszlopok irányítanak: mindezen vizsgálódásaim és elmékedéseim arra a meggyőződésre vezetnek, hogy ebben a világ-háborúban győzni fogunk, mert velünk az Isten.

Velünk az Isten, mert az ügyünk igazságos. Szent Ágoston bizonyítja, hogy igazságos az a háború, mely a szenvedett sérelmek megtorlását célozza.

Mi pedig csak azért rántottuk ki a kardot; meggyalázták legszentebb érzelmeinket, becsmérelték agg királyunk fölkent személyét, orvul meggyilkolták trónunk örökösét és hitvesét; titkos lázadásokat szőttek; hazánk épsége ellen törtek, ennek alapjait vakondok módjára már-már összerágták. Ezért fogtunk fegyvert.

Szent Ágoston bizonyítja, hogy az ilyen háború igazságos: boldog emlékü X. Pius pápa elismerte, hogy a mi háborúnk ilyen igazságos háború.

Velünk az Isten, mert az igazságos háborút Isten félelmével és segítségével akarjuk megvívni.

Az 1870/71-iki német-francia háború után egyik legragyogóbb tollú francia kath. író, Bougaud Emil, később lavalai püspök, Kereszténység és korunk című munkájában megrázó beismerést ír le. Most már látom, miért kellett a francziáknak elvesztenie a háborút. Bejártam a sedani csatateret, melyet elborítottak az elesett francziák és németek holttestei. Lehajoltam s meg-megnéztem a holt katonák táskáit, – a francia katonák táskáinak nagyrészben frivol, vallásgúnyoló és erkölcs-telen füzeteket és képeket találtam, míg a németek táskáiban imakönyveket. Ez volt mélyenfekvő oka a francziák bukásának.

Ha Bougaud ma föltámadna s az ő éles szemével végignézné honfitársait s az ellenük küzdő németek táborát; ha tapasztalná, hogy a francia köztársaság belügyminisztere most a háború alatt adott ki körlevelet, melyben megtiltja az állam hivatalnokainak, hogy nyilvános istentiszteleten résztvegyenek; a hadügyminiszter pedig eltiltja, hogy a kórházakban misét mondjának; viszont ha hallotta volna a nagy német császár szavait, mikor a háborúra kivonva kardját, így szólt: Most pedig menjetek a templomba s boruljatok le az Úr előtt; ha hallaná, mi kép ad minden egyes kivívott győzelem után

hálát az Istennek; ha látná azt a nagy hitet és istenfélelmet, melylyel seregeink a harcza indultak s melyet a háború véres munkája között is megőriztek: meg vagyok arról győződve,, hogy az ő nagy francia szíve meghasadna, mert előre látná bálványozott nemzetének újabb vereségét.

Legyünk telve bizalommal; a mi ügyünk igazságos s mert azt Istenben bízva vívjuk, mi csak győzhetünk, nekünk győznünk kell, mert velünk az Isten.

MAGYARY GÉZA

A BÉKEMOZGALMAK ÉS A VILÁGHÁBORÚ.

Első tekintetre merészségnek látszik, békemozgalmakról beszélni, mikor a háború tetőpontját érte el, s izgalmai egészen hatalmukba kerítették idegeinket. Valójában mégsem az. Sőt a mostani időpont talán legalkalmasabb erre. Mert most áll legélesebben előttünk az a kérdés, hogy az a hatalmas mozgalom, a melynek célja a háború okait, s magát a háborút is lehetőleg elhárítani, miért nem tudta megakadályozni a mostani háborút, mit várhatunk tőle a háború alatt, s mit annak befejezése után? És meggyőződésem szerint ennél fontosabb kérdés nincs is. Mert az emberiség nem az öldöklő háborúban, hanem a békés együttlétben tölti be rendeltetését, a békemozgalmak pedig éppen ezt a békés együttlétet kívánják megteremteni.

A kérdéssel minden időben sokat foglalkoztak, de sohasem annyit, mint a múlt század közepétől kezdve a mostani háború kitöréséig.

A múlt század közepétől, főleg azonban utolsó évtizedétől kezdve, a most dúló borzalmas háború kitöréséig két irányzat vált uralkodóvá a világpolitikában. Az egyik kölcsönös megértéssel és megfelelő jogintézményekkel törekedett a nemzetközi érintkezést biztosabbá, az államok békés együttlétét lehetővé tenni. A másik folytonos fegyverkezéssel, a hadseregek létszámának folytonos emelése, s fegyverzetük tökéletesítése által kívánta az államok létét, fejlődését minél biztosabb alakra fektetni.

...nem gondolhatom, hogy ez a két irányzat egyaránt merőben ellentétes lett volna. Mert voltak államok, a melyek nem azért fegyverkeztek folyton, hogy másokat támadjanak, hanem a szüntelen hadikészülődéssel járó terheket éppen a béke fentartásáért vállalták magukra. Úgy ítélték meg a helyzetet,

hogy saját békés fejlődésüket, s az általános békét akkor biztosítják leghatályosabban, ha meg is van a készségük, hogy diadalmasan tudjanak mellette sikraszállani. A hármasszövet-¹ béhez tartozó államok voltak ennek az irányzatnak hívei. A hármasszövetség békeszövetség volt, amely soha sem gondolt Támadásra, hatalmas fegyvereivel csak a békét kívánta szolgálni. Ma, midőn a legnagyobb világtörténelem készül, senki sem vállalkozhatik a tárgyilagos történetíró szerepére, én sem teszem. Annyit azonban mégis mondhatunk, s nyugodt lelkiismerettel várhatjuk a történelem ítéletét, hogy mikor majdnem minden fillérünket a fegyverkezésre fordítottuk, senkit sem akartunk támadni, hanem csak a saját biztonságunkról kívántunk gondoskodni. Mi nem voltunk ellenségei a békés irányzatnak sem, sőt minden békemozgalomból bőségesen kivettük részünket, minden nemzetközi jogintézményhez a béke biztosítására hozzájárultunk, csak a fegyvert, nem akartuk eldobni kezünkől, mert láttuk, csalhatlan jelek mutatták, hogy ellenségekkel vagyunk körülvéve, a kik csak az alkalmat várják, hogy minket megtámadhassanak.

A mostani háború igen könnyen azt a meggyőződést keltethetné bennünk, hogy a két irányzat közül az utóbbi lett győztes, s hogy a békés irányzat elbukott. Bizonyára sokan vannak, a kiknek ez a meggyőződésük, a kik elveszítvén csekély hitüket a békemozgalomban, mindennél világosabban látják bebizonyítva, hogy csak néhány, az igazi életet nem ismerő szobatos es publicista ábrándozásáról volt szó, a mely fölött az események napirendre tértek. A háború már nagyon sok pusztítást okozott és bizonyára még sokat fog okozni. Ezek közt a legnagyobbak egyikének tartanám, ha ez a nézet szélesebb körökben verne gyökeret, mert lerontaná azt a hitünket, hogy az emberiség magasabb erkölcsi eszmék befogadására képes.

A mostani háború nem jelenti a békemozgalom bukását. Áldásos hatásaikat érezzük a háború alatt és szebb jövő vár reájuk a háború után. Főczélom, épen erre ráirányítani a közönség figyelmét. Midőn most a világ legműveltebb népei vak szenvedélytől elfogult lélekkel egymás életére törnek, az egyetlen megnyugtató gondolat, hogy az a sok önzetlen fáradozás, melylyel annyi kiváló elme és nemes szív az emberiség er-

kölcsi közösséget szorosabbra törekedett fűzni, nem veszett kárba.

A békeozgalmaknak ugyanaz a sorsa, mint minden nagy eszméé, mikor először feltűnik: félreértik. S épen ez oka annak, hogy nehezen tudnak tért hódítani. Á békeozgalmak nem kivannak örökbékét. A háború is az emberi természet egyik megnyilatkozása, a melyet teljesen elhárítani alig lehet. A békeozgalmak csak arra törekeshnek, hogy a háború okai ritkábbak legyenek, s minél kevésbbé kerüljön a sor háborúra. Céljük tehát a békés megértés szellemét megteremteni, s oly nemzetközi jogintézményeket létesíteni, a melyek a fegyveres mérkőzéseket lehetőleg elhárítják. Ezen jogintézmények közt a legfontosabb a nemzetközi bíraskodás. Ha ezt sikerül megteremteni, akkor elérhető a békeozgalmak legfőbb célja is, a fegyverkezés korlátozása. Minthogy azonban ezek az eszmék egyhamar alig valósíthatók meg teljesen, a békeozgalmak még egy más célt is tűztek ki maguk elé: enyhíteni a háború borzalmaait. Ha a háború már kitört, az minél kevesebb szenvedéssel járjon a hadviselőkre és az emberiségre. Ha ezt a kettős céljukat átértjük, nemesen gondolkodó ember alig lehet ellenségük. Nem megvalósíthatlan, utopistikus programot tűznek ki maguk elé, hanem a leggyakorlatibb és egyben a legnemezebb célokat szolgálják.

A békeozgalmak különféle utakon kívánták céljaikat elérni. Egyesületek, hivatalos és nem hivatalos congressusok, s hatalmas irodalom terjesztették a békés megegyezés eszméjét. Mindezekről most természetesen nem lehet szó. Talán csak azt említhetném fel, hogy a békés megértés annyi szála még soha sem szövődött államok és nemzetek közt és soha nem volt oly sűrű az érintkezés közöttük, mint a legutóbbi időben, úgy hogy annál fájdalmasabban érint az a mélységes szakadás, a melyet közöttük a háború előidézett. De különösen elszomorító, hogy ezt a szakadást azok a nemzetek idézték elő, a melyek a békeozgalmak leglelkesebb híveinek mutatkoztak.

A békeozgalmak legértékesebb eredményei: a hágai békeconferenciák és az ezeken kötött békeegyezmények. Gondolatmenetemet most csupán ezekhez kívánom fűzni.

Midőn 1899 május 18-án 26 állam képviselői az első béke-

conferentiára Hágában összeültek, az egész világ, kivéve néhány békebarátot, a legnagyobb kétkedéssel nézett a tanácskozás kimenetele elé. Annál nagyobb volt a meglepetés, midőn látták a fényes eredményt, a melylyel a conferentia végződött. Midőn pedig 1907 június 15-én a második békeconferentia ült össze, ugyancsak Hágában, a bizalmatlanság iránta már nem volt oly nagy. Most már 44 állam vett részt a tanácskozásokon, s az eredmény is gazdagabb, mint az első conferentiáé.

Az első békeconferentia a békemozgalmak összes törekvéseit felvette programjába, a fegyverkezés korlátozását, habár egyelőre csak igen enyhe formában és a nemzetközi bíraskodást is.

Az általános leszerelés azonban nem vezetett megoldásra. A conferentia csak egy elvi kijelentésben tudott megállapodni. Kimondotta: «hogy a hadügyi kiadások csökkentése, melyek most az egész világot terhelik, az emberiség erkölcsi és anyagi jólétének gyarapítására nagyon is kívánatos».

Előre volt látható, hogy még a legbékésebb államok is, mint Magyarország, Ausztria és Németország, mindaddig nem tehetik le a fegyvert kezükből, míg azok az ellenséges áramlatok, a melyek létüket és békés fejlődésüket veszélyeztetik, meg nem szűnnek. S ezek az első conferentia után nemcsak, hogy nem szűntek meg, hanem hevességük egyre fokozódott. Midőn a második békeconferentia összeült, a fegyveres béke szüksége iránti meggyőződés már annyira általános volt, hogy a lefegyverzés kérdését a tanácskozás programjába fel sem vették. Angolország képviselője programon kívül mégis felvetette, mire a conferentia megismételte az első alkalommal hozott elvi határozatát. Mind a két conferentia, hivatalosan is, békeconferentiának nevezte magát, de a lelkekben mégis csak ott rejtőzött az érzés, hogy a fegyver a legerősebb békebiztosíték – legalább az akkori viszonyok közt – a melytől egy állam sem foszthatja meg magát.

Ha pedig a békeconferentiák positiv eredményeit nézzük, ezekben ugyan a békemozgalmak több programját találjuk megvalósítva, de azért itt is észrevehetjük, hogy a háború gondolata uralkodott a lelkeken. A második békeconferentián 13 egyezményt kötöttek, s egy nyilatkozatban állapodtak meg.

Az egyezmények közül csak kettő szolgálja a békés nemzetközi érintkezést: az I., a mely a nemzetközi összeütközések békés elintézéséről szól és a II., a mely szerződési kötelezettségek teljesítése céljából az erőszak korlátozásáról rendelkezik. Ezekhez sorozható némileg még a XII., a mely egy felsőbb zsákmánybírószágot szervez, ez azonban már háborús viszonyt tételez fel. A többi egyezmény, valamint a nyilatkozat is, már a háborús viszony szabályozásával foglalkozik. Ezen egyezmények legnagyobb részét a magyar törvényhozás is törvénybe iktatta az 1913. t.-cz.-ben.

Habár a békés nemzetközi érintkezésre vonatkozó egyezmények száma csekély, jelentőségük mégis alig becsülhető meg eléggé. A nemzetközi jog újabb korszakát számítjuk ezen egyezményektől. Vezérlő gondolatuk a nemzetközi bíraskodás szervezése és kiterjesztése minél szélesebb körre, hogy ekként az államok közti összeütközések fegyver helyett bírói szóval nyerjenek kiegyenlítést. Az elért eredmény a békebarátoknak ugyan nagy csalódást okozott, de így is meg lehetünk vele elégedve, mert messze meghaladja azokat a várakozásokat, a melyeket a nemzetközi bíraskodáshoz még csak két évtizeddel ezelőtt fűztünk.

Legnagyobb előnyét abban kell keresnünk, hogy a jog eszméjét teszi uralkodóvá az államok közti vitákban. A mint rendes állami élet csak akkor kezdődött, mikor a jog általános uralomra tudott jutni, épúgy az államok léte is az által nyert biztosabb alapot, hogy a jogot fogadták el vitáik elintézésében irányadónak. Ebben egyébiránt korunk állami és jogi életének egyik igen szép jellemvonása nyilatkozik meg. A mai államok belső életét teljesen, minden izében áthatja a jog gondolata. Minden életviszony számára a magán- és büntetőjogtól kezdve a közigazgatásig a legteljesebb jogvédelmet törekvesnek nyújtani. Mindenki és minden körülmények közt álljon bírói jogvédelem alatt. Ez az eszme íme már áthatott a nemzetközi térre is, az államok egymáshoz való viszonyára. Az államok vonatkozásaiban ne az erősebb hatalmi szava, hanem a jog parancsa legyen a cselekvés szabálya. És bármily szerény köntösben jelenik is meg ez az eszme, alig lehet kétségünk, hogy idővel nagy átalakító hatással lesz a nemzetközi életre.

A hágai békeegyezményben szabályozott nemzetközi bíraskodás azonban még nagyon kezdetleges, mert nem kötelező és nincs teljesen kifejlett bírósági szervezete, azaz nincs oly bírósága, a mely állandóan alkalmazott bírakból alakulna és folytonosan működne. Az állam igazságszolgáltatása akkor válik teljessé, midőn ellenmondást nem tűrve, mindenki alája van rendelve és midőn állandó bíróságok útján folytonosan működik. Ezt a hágai békeconferenciákon a nemzetközi bíraskodásnál nem sikerült elérni.

A tanácskozásokon a kötelező nemzetközi bíraskodást, most csak ezt óhajtom érinteni, behatóan tárgyalták, sok érvet hoztak fel mellette, de az eszmét nem tudták győzelemre vinni. Az önhatalom eszméje itt erősebb volt, mint a jogé. Ez mindig így van, valahányszor nincs biztos kilátás arra, hogy a hozandó bírói határozatban a jog eszméje fog megnyilatkozni. A sok nehézséget, a mely ezen pont körül támadt, mesteri szövegezésel a 38. §. törekszik leküzdeni, a mely, miután a kötelező bíraskodás már nem volt elérhető, az államoknak jogi kérdésekben a nemzetközi bíraskodást, mint leghatályosabb és legméltányosabb módszert melegen ajánlja. A kötelező nemzetközi bíraskodás iránti rokonszenvüket csak egy elvi kijelentésben fejezték ki a békeconferenciák.

De ha sikerült volna is a kötelező nemzetközi bíraskodást az egyezménybe beiktatni, ez nem lett volna elérhető kivétel nélkül minden ügyben. Ez a kérdés annak megvilágítására, hogy a mostani háború megindítása mennyiben igazolható, igen nagy fontossággal bír, s azért különös figyelmet is igényel.

A bíraskodás alapeszméje a jog kiszolgáltatása, dönteni a fölött, hogy kinek oldalán van a jog. Azonban vannak ellentétek, a magánéletben is, de különösen az államok viszonyában, a melyeknél a jog egyáltalában nem játszik szerepet, hanem a melyek hatalomvágyból, érvényesülési törekvésből, pusztán érdekek összeütközéséből fakadnak, a melyeket ennél fogva bírói szóval kiegyenlíteni nem is lehet. A hágai egyezmények ilyen kérdéseknek bírói úton való eldöntését nem is vették czélba, miután, mint említem, a jogot tették az elbírálás alapjává. A mostani háborút megelőző ellentéteknek is legmélyebb okai nem a jog, hanem jogilag nem értékelhető ha-

talmi szempontok. Ezt tehát még a legfejlettebb nemzetközi bíraskodás sem tudta volna elhárítani.

De még jogi kérdésekben is a bíraskodás az államok életében sok nehézségbe ütközik. Induljunk ki ezen a ponton is az állami igazságszolgáltatásból. Mint láttuk, az állam nem engedi meg, hogy igazságszolgáltatása alól bárki is kivonja magát, de azért az önhatalmat szükség esetében saját igazságszolgáltatása mellett is eltűri. A magánéletben gyakran előfordul, hogy önhatalomhoz vagyunk kénytelenek folyamodni, mint-hogy az állam nem mindig képes nekünk jogvédelmet nyújtani. Annál sűrűbben fordulhat ez elő egy még csak kialakulóban levő szervezetben, mint a minő az államok közössége a nemzetközi jog uralma alatt. Ebben a szervezetben ma még elérhetetlen kívánság, hogy az államok ne csak elismerjék a kötelező nemzetközi bíraskodást, hanem azt kivétel nélkül minden ügyben ismerjék el. Belátta ezt az első hágai békeconferentia elé terjesztett orosz javaslat is, s oly kérdések gyanánt, a melyek kiveendők a kötelező nemzetközi bíraskodás alól az állam vitális érdekeit, s a nemzeti becsületet jelölte meg. Ezen a nyomon halad az 1903 október 14-én Franciaország és Anglia közt létrejött külön szerződés is a választott bíraskodás tárgyában. Ez a szerződés, ha a diplomatiái tárgyalás nem vezet eredményre, a választott bírói eljárást kötelezővé teszi, de mégis kiveszi alóla azokat a kérdéseket, a melyek a szerződő államok vitális érdekeit, függetlenségét, becsületét, vagy pedig más államok érdekeit érintik. És ezóta a békebarátok lelkes táborának számos ellenvetése ellenére uralkodóvá vált a fel-fogás, hogy a nemzetközi bíraskodás, ha még kötelező is, nem terjedhet kivétel nélkül minden ügyre.

De mind ezeknél világosabban bizonyítja, hogy mennyire kivihetetlen a minden ügyre kiterjedő kötelező bíraskodás, az az elvetemült orgyilkosság, a mely a mostani háború kitörésének közvetlen okául szolgált, ha azt mint jogkérdést is fogjuk fel. Szerbia pártfogása mellett gyilkosok orvul rátámadnak Magyarországra trónjának örökösére és megfosztják életétől. A hivatalos vizsgálat kiderítette, hogy ez a rémes cselekedet csak egyik részlete volt egy messze elágazó összeesküvésnek, a melynek minden szerbországi hivatalos tényező és ú. n. hazafi

volt a részese, s mely nem kevesebbet tűzött ki céljául, mint azt, hogy a kettős monarchia területi épségét megcsorbítsák. Ez a merénylet a nemzet vitális érdekeit, létét és becsületét szíven találta. De ez még nem volt elég. Az orgyilkos népnek csakhamar igen magas pártfogói akadtak. Közéjük szegődött az az ország is, a mely közismert kényességében másfél évtizeddel ezelőtt még a diplomatiái összeköttetést is megszakította Szerbiával, mikor királyi holttesteken át jutott trónjára mostani királya, s a melynek lapjai trónörökösünk meggyilkolása után úgy írtak a szerbekről, mint Európa gyülevész népéről, a melyet Európából ki kellene seprűzni. A hangulat azonban csakhamar megváltozott, s egy hatalmas szövetség szállt síkra a királygyilkosok védelmére.

Magyarország és Ausztria épen az utolsó évtizedben Szerbia ellen az angyali türelem próbáit állották ki, a melyet a kevésbé beavatottak már-már inkább gyengeségnek, mint az erősebbhez illő elnézésnek voltak hajlandók tekinteni. Megengedtük, hogy két évvel ezelőtt területe majdnem megkét-szereződjék, azt hívén, hogy megtér, minden munkásságát népe boldogítására fogja fordítani. És ekkor nagyzási mámorában hálából gyilkos kezét emelte fel trónunk örököse ellen. Lélektanilag lehetetlenség volt az ügyet bírói eljárás tárgyává tenni. Az önvédelem és önfentartás ösztöne, a mely minden élőlényben megvan, hajtott minket, hogy saját kezünkkel toroljuk meg azt a sok gyalázatot, a mely minket egy jelentéktelen kis állam részéről ért. Lehetetlenség volt ez jogilag is. Mikor több hatalmas állam a gyilkosok pártjára állott, alig kaphattunk volna bíróságot, a melyben megnyugodhattunk volna. De a nemzetközi jognak nincs is az a hatálya, hogy bármely nemzetközi bíróság minket kellően megvéddhetett volna. A nemzetközi bíraskodás nem büntető igazságszolgáltatás, a nemzetközi bíróság nem ítéltet nemzetközi bűncselekmények fölött, a melyeket államok más államok ellen követnek el, s nem szabhat ki értük büntetést. Már pedig Szerbia bűneiért a legsúlyosabb büntetés jár, a melyet önmaguknak kell kiszabniuk és végrehajtanunk. Hiába, ha a jogrend megtagadja a szolgálatot, csak az önhatalom veheti át az uralmat. Bármily magasztos is a jog eszméje, bármily rajongó tisztelet töltse is

el lelkünket az igazságszolgáltatás intézményei iránt, a bíró keze nem védhet meg mindig. Nem különösen az államok életében, a hol az egyéni szempontok még nagyobb szerepet játszanak, mint a magánéletben, s a hol, mint már érintettem, az igazságszolgáltatás csak a fejlődés alsó fokán áll még.

A hágai békeconferentia tanácskozásainak rendkívül tanulságos jegyzőkönyveiből kitűnik, hogy a békemozgalmak két legfontosabb pontja: a fegyverkezés korlátozása és a kötelező nemzetközi bírászkodás körül Oroszország és Németország közt volt a legnagyobb ellentét. Míg Oroszország, amelytől egyébiránt az első békeconferentia eszméje is kiindult, világuralmi törekvéseiben már évszázadok óta az európai béke legveszedelmesebb tényezője, a programba felvette a fokozatos lefegyverzést és a kötelező nemzetközi bírászkodást, addig Németország volt az, a melynek pedig, mint mindenki tudhatja, semmi területszerzési szándékai sem voltak, ellenezte leghevesebben mind a kettőt. Mostani hangulatunk nem épen alkalmas arra, hogy ítéletet mondjunk a nagyon radícális orosz programm öszinteségéről. Hogy azonban Oroszország cselekedetei programmjával merő ellentétben állottak, azt a legutolsó tizenöt év története eléggé bizonyítja. Ámde ez az eredményen mit sem változtat. A nemzetközi bírászkodás az a kezdetleges formája is, a melyet a hágai békeconferentiák létrehoztak, az államokat mégis némi szervi kapcsolatba hozta. s a nemzetközi jogot kiemelte addigi szervezetlen állapotából. Ez már magában véve is nagy eredmény.

A nemzetközi bírászkodás a nemzetközi viszályok beké-
elintézésének nem az egyedüli eszköze. Ilyenek még a jó szolgálatok, a közvetítés és a vizsgáló bizottságok is. Ezekről nici még vázlatosan sem áll módomban szólni. Az első kettőről csak annyit kívánnék megjegyezni, hogy a hágai békeegyezmény nekik különösen az által juttat nagy szerepet, mert az államok vállalták a kötelezettséget, hogy mielőtt fegyverhez nyúlnak, a jó szolgálatot vagy a közvetítést igénybe veszik és kijelentették, hogy egyik állam sem fogja kevésbbé barátságos beavatkozásnak tekinteni, ha valamely nem érdekelt állam jó szolgálatát vagy közvetítését felajánlja. Ezek a módozatok oly kérdésekben, a melyek nem jogi, hanem csak hatalmi és

érdekkérdések s a melyek már ezen természetüknél fogva kevésbé alkalmasak bírói eljárásra, az államoknak megbecsülhetetlen szolgálatokat tesznek; a fenyegetett béke fenntartásának, ha pedig a háború már kitört, a béke helyreállításának leghatályosabb eszközei. A vizsgáló bizottságok pedig a, nemzetközi bíraskodás pótlására szolgálnak, sőt azt is mondhatnám, hogy nem egyebek, mint egy alsóbb fajta nemzetközi bíraskodás. A vizsgáló bizottság ugyanis csak tényeket derít ki, de a jogi kérdést nem érinti. Az államok érintkezésében azonban sokszor éppen a jogi kérdés szokott nehézségeket okozni, ilyenkor a vizsgáló bizottság kitűnő szolgálatokat tehet, sőt már tett is.

A béke fenntartásának ezen eszközei, a melyeket nagy részben a hágai békeconferenciák létrehozta és tovább fejlesztettek, a mostani háború kitörése előtt igen nagy szolgálatokat tettek az emberiségnek. Vannak a legutóbbi két évtized történetében meg nem vívott háborúk is, nagyarányú nemzetközi összeütközések, a melyek más körülmények közt háborúra vezettek volna, de a melyek nem utolsó sorban a békemozgalmak szellemének kiegyenlítő hatása, alatt békés elintézésrel nyertek véget. Hogy csak néhányat említsek, az orosz-japán háború idejében 1904 október 21-én a keletázsiai vizekre hajózó orosz flotta Hull mellett, az úgynevezett doggerbanken összelődözött angol halászbárkákat, japán hajóhadnak nézvén azokat. Éles összeütközés támadt, a háború alig látszott elkerülhetőnek, míg végül a felek vizsgáló bizottság kiküldésében állapotok meg, a melynek megállapításában mind a két fél megnyugodott. 1905 márczius 31-én nagy összeütközés támadt Németország és Franciaország közt a Maroccó-kérdésben, a mely azonban az 1906. évi algecirasi egyezményben nyert békés megoldást. 1911 július havában újabb összeütközés támadt közöttük Marokko miatt, a, mely a berlini megegyezésben nyert szerencsés befejezést. Norvégia elszakadása Svédországtól is 1905-ben háború nélkül bonyolódott le. Felémlíthetném még Bosznia-Hercegovina annexióját és még több más mindnyájunk emlékezetében levő újabb világeseményt, a melyek a nélkül bonyolódtak le, hogy a nagyhatalmak közt háborút idéztek volna elő.

Fentebb már kiemeltem, hogy a hágai békeconferenciákon a háború gondolata uralkodott. A háború borzalmainak enyhítésére kétségkívül többet tettek, mint a béke biztosítására. De ezzel a béke eszméjének is szolgálatot tettek. Hogy ennek jelentőségét jobban tudjuk felfogni, állítsuk egymással szembe a háborút és a jogot.

Háború és jog merőben ellentétes állapotok. A jog conservatív tényező az emberek életében. Célja mindazokat, a kik kötelékéhez tartoznak, megvédeni és boldogulásukat biztosítani. Nem lehet feladata kötelékéhez tartozó bármely tagját, addig, míg ahhoz tartozónak elismeri, megsemmisíteni. Ezzel szemben a háború destruktív tényező az emberiség életében. Célja, támadás vagy védelemképen, megsemmisíteni, vagy legalább ártalmatlanná tenni azt, a ki reánk káros. Ekként a jog és a háború merőben ellentétes életviszonyok. Szorosan véve ellenmondás, beszélni a háború jogáról. A kit meg akarunk semmisíteni, azzal szemben csak a megsemmisítés lehet a cél, ott nem lehet feladatunk olyan törekvés, a mely az ő javát előmozdítani' akarja. Egészen más kérdés az, a melyet azonban nem óhajtok bővebben vizsgálni, hogy a háború mennyiben jogosult, helyesebben, erkölcsi szempontból mennyiben indokolt. Vannak jogosult, sőt szükségszerű háborúk, de a történelem tud sok olyan háborúról is, a melyek a legalacsonyabb okokból fakadtak. Most azonban nem erről van szó, hanem csak arról, hogy ha a háború már kitört, az nem tölti be azt a szerepet, mint a jog. Régebben a háború megsemmisítő, pusztító hatásainak semmi korlátja sem volt. Nem volt az az eszköz, a melytől a cél elérésére visszariadtak volna. De a cultura idővel itt is megtette a magáét, s a háborúnak határokat szabott, meddig terjedhet a megsemmisítés; meghatározta az eszközöket, a melyek a megsemmisítésre felhasználhatók. Ha már nem lehet az emberi természetet megváltoztatni és a háború okait megszüntetni, akkor a háború megsemmisítő hatása ne terjedjen tovább, mint ezt célja mulhatatlanul megköveteli és ne használjon fel olyan eszközöket, a melyek fölösleges szenvedéseket okoznak. A humánus háború a magas cultura eredménye, azt is mondhatnám, bár ellenmondásnak látszik, culturvívmány.

A hágai békeconferenciák itt is nagy eredményeket értek el. Megalkották a szárazföldi és tengeri háború codexeit, s ezzel a béke eszméjének is megbecsülhetetlen szolgálatokat tettek. Különösen a második békeconferentia volt ebből a szempontból rendkívül sikeres. Legjelentősebbeknek azon egyezményeiket tartom, a melyek még a háborúba is törtek utat a jog eszméjének. Mint említtem, jog és háború ellentét, ki nem egyenlíthető fogalmak. Ha azonban sikerül megszabni a határokat, a meddig a háború megsemmisítő hatása terjedhet, akkor ezeken a határokon túl azonnal megkezdődik a jog fentartó és védő uralma. Az egyik egyezmény kimondja, igaz, hogy csak mellékesen, s épen ez csökkenti értékét, hogy az ellenség polgárainak háborúban is megadandó a jogvédelem és tiszteletben tartandó a magántulajdon. A háború az egyik államnak a másik ellen irányuló megsemmisítő actiója, békés polgárokat és jogaikat a megsemmisítés ne érje. Az egyezmény oly nagy súlyt fektet ennek a megállapodásnak tiszteletben tartására, hogy minél szélesebb elterjesztését a hadseregek katonái közt is elrendeli. Rendkívül értékes és szinte egyedül álló jelenség a háborúk történetében, hogy a XII. egyezmény bírászkodást is szervez a háború tartamára. Felállítja a felebezési zsákmány bíróságot, a mely a zsákmányoló állam bíróságai által hozott ítéleteket a zsákmányolás jogossága kérdésében felülbírálja. Az igazságszolgáltatásnak nagy diadala ez. Mert világosan mutatja, hogy a bíraskodás eszméje oly mély gyökereket vert a lelkekben, hogy még a háború réme sem tudja teljesen elnyomni. Figyelemreméltó ez azért is, mert most először szerveztek felebezési bíróságot az államok bíróságai fölött, a minek bizonyára messzebbmenő következményei is lesznek a nemzetközi bíraskodás jövőjében. De valamennyi közt legértékesebb a genfi vöröskereszt-egyezmény tökéletesítése és kiterjesztése a tengeri háborúra is. Ha átlapozzuk a régibb háborúk krónikáit és olvassuk azokat a szívettépő szenvedéseket, a melyeket a háborúban megsebesült katonáknak el kellett viselniük, látjuk csak, hogy mily megbecsülhetetlen jótéteménye a vöröskereszt az emberiségnek. Az eredeti genfi egyezményt 1906 július 6-án új egyezménynyel pótolták, s ennek tökéletesített megállapodásait terjesztették ki a tengeri

háborúra. Ez az egyezmény minden intézmény közt, a mely a háború szenvedéseinek enyhítésére létrejött, a legértékesebb..

És ha igen nagy haladásnak tekintjük is, hogy a jog uralma behatolt még a háborúba is, ne lepjen meg, ha más oldalról azt látjuk, hogy ezt az uralmat mégis gyakran elnyomják a háború pusztításai. Ebben a háborúban mennyit olvastunk már ellenségeink barbárságáról, a melylyel a magántulajdon ellen törtek. Hányszor kellett már a legnagyobb felháborodással tapasztalnunk, hogy a hágai egyezmények által tiltott fegyvereket használtak. És mennyi felháborító sérelem esett részükről a vöröskereszt intézményén. A jog béke idejében is csak küzdelmek árán érvényesül, midőn pedig minden feltétel megvan arra, hogy megvalósuljon. Annál nehezebb érvényesülése oly körülmények közt, a melyek a jogrenddel a legmerevebb ellentétben állanak. Igen nehéz feladat a jogot beültetni a pusztítás talajába és még nehezebb megvalósulását ebben a talajban biztosítani. Ez a hadakozókban nagy lelki emelkedettséget és magas műveltséget tételez fel, a melyek sokszor hiányzanak bennük, mint ezt minden jobbjézésű ember nagy szomorúságára, ebben a háborúban ellenfeleinkben is tapasztaltuk.

Ezek a jelenségek azonban ne téveszsenek meg ítélezkésünkben. Már az, hogy a hágai békeconferenciák a hadviselés szabályait nagy részletességgel megállapították, fog mérséklőleg hatni a hadviselő felek szenvedélyeire ebben a háborúban. És a sebesültek gondozására fennálló intézmények sem fogják eltéveszteni jótékony hatásukat. Itt nyilatkozik meg a békemozgalmaknak, de különösen a hágai békeegyezményeknek, megbecsülhetetlen jótékony hatása a mostani háborúban.

És ha most fejtegetéseimből a végső eredményt akarjuk levonni, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a békemozgalmak, de különösen a hágai békeconferenciák, ugyan már szép sikereket értek el, hogy azonban ezek inkább csak féleredmények. Ha pedig ennek okait keressük, ismét azt találjuk, hogy teljes siker a békemozgalmakhoz azért nem fűződhetett, mert, legalább Európában, hiányoztak feltételei. Egyik kézben palmaággá h a másokban fegyverrel nem lehet teljes sikerű békeaktiót kifejteni. A békemozgalmak, mint ezt a hágai békeconferenciák eredményein láttuk, túlnyomó részben abban állottak, hogy a

háború borzalmait enyhüljenek és csak kisebb részben abban, hogy összeütközések békés úton nyerjenek kiegyenlítést, pedig az igazi cél mégis csak ez volna. Ez azért nem lehetett más-kép, mert, mint említtem, hiányoztak a hozzávaló feltételek.

Békemozgalmak csak oly államok közt vezethetnek teljes sikerre, a melyek mindegyike őszintén akarja a békét, a melyek közt egy sincs, a mely hol nyíltan, hol titokban a másik életére tör, a hol becsületes munkájuk által felfelé törekvő államokat a többiek kaján irigysége nem akarja megfosztani munkájuk gyümölcsétől. Pedig Európában már majdnem félszázad óta ezek az indulatok voltak több államban uralkodók. Ezek már eleve kizárták a békemozgalmak teljes sikerét. Midőn nap mint nap attól kellett tartani, hogy Európa lángba borul, a békemozgalmaktól nem lehetett teljes eredményt várni. Tartós \ és nagy sikerű békemozgalmakra a talaj Európában még nem volt előkészítve, s azért csak félsikerre vezethettek.

A mai háború izgalmait a külpolitikai helyzet ismeretére mindnyájunkat sokkal jobban megtanítottak, semhogy bő-vebben is kellene vázolni. Csak néhány legjellemzőbb vonásra szorítkozom.

Magyarországnak és Ausztriának régi haragosa Oroszország, egyszerűen azért, mert útjában állunk. Oroszországban épen olyan jól tudták, mint a hogyan nálunk is közismert volt, hogy hódítási terveink nem voltak. Egyedüli célunk a belső consolidatio volt. És mégis Oroszország folyton ellenünk tört. Bennünk látta akadályát annak, hogy a szlávság Európában uralomra jusson és hogy a Földközi-tengert hatalmába kerítse. De haragosa lett Németországnak is, a mint a német egység létrejött. Régóta baráti viszonyt tartott fenn Poroszországgal, míg ez ellentétben állott a többi német államokkal. Neki kedves volt egy gyöngye Németország, de nem az egy erős. A közös sors létrehozta köztünk és Németország közt a szövetséget. Franciaországot a revanche eszméje hevítette, s kiirthatlan gyűlölete Németország ellen meghozta a francia-orosz szövetséget, a melyhez fogható természetellenes politikai szövetség még alig létezett. Angliát pedig az egységes Németország fellendülése, tengeri haderejének hatalmas megnövekedése, a német ipar . és kereskedelem óriási térhódítása tette féltékenynyé és Né-

metország ellenségévé. Világhatalmát féltette tőle, e miatt lett az ő ellenségeseinek szövetségésévé, a kikhez egyébként semmi érdekösség sem fűzi. Csak így történhetett meg, hogy egy kis balkán állam pártfogása mellett elkövetett orgyilkosság a mostani világháborúra vezetett. Ha Oroszország nem látta volna, hogy az ő törekvései számára Szerbia a legalkalmasabb eszköz, akkor támadásait területi épségünk ellen nem pártfogolta volna. És ha Szerbiában nem számítottak volna teljes bizonyossággal arra, hogy Oroszország minden körülmények közt védelmükre kell, akkor az orgyilkosságot el sem követik.. Vagy, ha igen, megmaradt volna elszigetelt jelenségnek, a mely a törvényszék tárgyaló termében nyert volna elintézését, legfelebb csupán Szerbiára szorítókozó diplomatiai vagy háborús összeütközés lett volna belőle. A nagyhatalmak között fennálló mélyreható érdekellentétek azonban az orgyilkosság alkalmából a világ legnagyobb háborúját idézték fel. Szomorú bizonyítéka az annak, a mit már annyiszor kellett sajnosán tapasztalni, hogy Európában kétezer éves fejlődés után sem tudtak *új* elhelyezkedni a népek, hogy köztük az élet-halál harc veszedelmét felidéző okok megszűntek volna. Európa eddig fáklyavivője volt a nagy emberiségi eszméknek, s a tudományos haladásnak, de nem volt, és nem is lehetett, fáklyavivője az államok békés együttlétét biztosító jogintézményeknek. Sajátszerű ellentét az emberiség legtekintélyesebb részének történeti fejlődésében, a melylyel az eddiginél többet kell foglalkoznunk.

Ennek az áldatlan állapotnak nemcsak az európai államok, de az emberiség érdekében is meg kell szűnnie. Mert bizonyos, hogy ha Európa eddig nem lett volna kénytelen anyagi erejének túlnyomó részét fegyverkezésre fordítani, s ha nem fél, hanem két kézzel munkálkodhatott volna népei boldogulásán, a világ a fejlődés magasabb fokán állana.

És ebben megtaláljuk a választ arra a kérdésre is, a melyet bevezetésül felvettem, hogy a békemozgalmak miért nem tudták a mostani háborút megakadályozni. Az ok nem csak az, hogy a hágai békeconferenciák nem vezettek arra az eredményre, a melyet eléjük tűztek. Mert ha ezek nagyobb eredménnyel végződtek is volna, s ha el is érték volna azokat a czélokat, a melyeket kívántak, a mi azonban az adott viszonyok

közt nem volt lehetséges, a mai zilált külpolitikai helyzetben a háború mégis alig lett volna elkerülhető. Ott, hol az államok egy részének léte és területi épsége nincs biztonságban a többiek terjeszkedési törekvései előtt, a legteljesebb sikerű békemozgalmak sem háráthatják el a háború veszedelmét. Ebből ismét látható, hogy a békemozgalmak legfőbb céljához, a háború megelőzéséhez, nemcsak az szükséges, hogy az államok bizonyos megállapodásokra jussanak, hanem az is, hogy létüket és területi épségüket kölcsönösen véglegesnek és megtámadhatatlannak ismerjék el. Ha ez a hajlandóság hiányzik, a veszélyeztetett államnak fegyverrel kezében kell résen állania, bármily sokatigérők is volnának egyébként a béke biztosítására irányuló megállapodások. És ezt a hajlandóságot csak az államok egyensúlya szülheti, a melyet ismét szükség esetén csak háború útján lehet létrehozni. Ekként a háború, a melynek a békemozgalmak hadat üzennek, a körülményekhez képest, ha sikerül az államok közt az egyensúlyt megteremtenie, a békemozgalmak legfőbb céljának, a tartós békének leghatályosabb előmozdítója lehet. A mostani háború is a békemozgalmak aranykorszakának megteremtője lesz, ha, s ez valamennyiünk legerősebb reménye, a mi fegyvereinké lesz a győzelem. Nem egyedül a hazám sorsáért aggódó lelkem legforróbb kívánsága adja ajkamra ezeket a szavakat, hanem a hidegen mérlegelő, s minden érzelmi szemponton felülemelkedő jogász meggyőződése is. Anglia és Oroszország világhuralomra törekszenek, eddigi uralmukat megerősíteni és kibővíteni akarják. Többi ellenségeinkről, beleértve a szerencsétlen Franciaországot is, beszélni is alig érdemes, mert ezek számára a győzelem sem hozhatna számottevő eredményeket. Annak a két államnak világhuralma azonban nem lehetne áldást hozó az emberiségre. Ha a földkerekség nagy része két állam uralma alatt sýnylődnék, ez nem mozdíthatná elő sem a haladást, sem a békés nemzetközi együttlét feltételeit. Folytonos elégedetlenség és lázongás az elnyomottaknál és mindennapi fegyveres beavatkozás az uralom biztosítására, volna a népek sorsa, mindaddig, míg az a két állam, a melyek egymásnak mindig ellenségei voltak, a közös uralmon össze nem vesznének, s azt saját egyenetlenségük folytán el nem veszítenék. Mert jegyezzük meg, hogy a világhuralmak sohasem

voltak tartósak. Látott a világtörténelem már, sok viláгурalmat megbukni, a mostani sem kerülne el sorsát sőt végzete még korábban elérné, mint régen. Viláгурalom némi állandósággal csak a fejlődés igen alacsony fokán álló népek fölött tartható fenn. Ma azonban a cultura fénysugarai Ázsia és Afrika legtávolibb sivatagjaiba is bevilágítanak, ma már ezek népeinek tartós szolgálai meghódolására sem lehet számítani. Legkevésbé áltassa magát Oroszország balkán törekvéseivel. A balkán népek, beleértve Oroszország dédelgetett gyermekét, Szerbiát is, nem azért rázták le a török ígát, hogy azt most az oroszszal felcseréljék, ők szabadságot és függetlenséget akarnak. Az pedig, hogy Angolország a világ minden fontos tengersizorosát, kikötőjét, csatornáját és szigetét maga számára törekszik megtartani, a mily természetellenes, mert nem is áll arányban erejével, époly bántó és lealázó a világ többi culturnépeire. Viláгурalom ma a legnagyobb anachronismus, a melyből senkire, sem az emberiség békés fejlődésére haszon nem fakadhat. Ezt jelentené az ő győzelmük, s ezért volna az vészthozó az egész emberiségre.

Ezzel szemben a mi győzelmünk a népek szabadságát és függetlenségét fogja meghozni. Sem mi, sem Németország, nem törekszünk viláгурalomra, idegen népek leigázására. Mi az államok elhelyezkedésében az egyensúlyt akarjuk megteremteni, a mely a tartós békés együttlétnek legfőbb feltétele. Gátat akarunk vetni azoknak a féktelen szenvedélyeknek, a melyek más államok léte és nagysága ellen törnek, s a melyek az államok békés együttlétét folyton zavarják. Ezért oly nagy jelentőségű a mi győzelmünk a békemozgalmakra, s az emberiség szebb jövőjére. A mi győzelmünk nemcsak a magyar nemzet hatalmas felvirágzását fogja meghozni, de megteremti azon törekvések számára is az erős alapot, a, melyek az államok békés együttlétének előmozdítására irányulnak. Európát ki kell szabadítani mostani anarchikus, jog nélküli állapotából. Az európai államok közt szorosabb nemzetközi kapcsolatnak kell létre jönnie létük kölcsönös tisztelete alapján, a mely azokat az okokat, a melyek a mostani háborút előidéztek, csirájukban megöli. Ennek a jogi egyensúlynak létre kell köztük jönnie, mert különben Európa elveszti a világ fölött vezető szerepét.

Es ezt az egyensúlyt csak a mi győzelmünk hozhatja meg. A mi győzelmünk nyomában meg fog születni az életerős nemzetközi bíraskodás Európában is. A béke apostolait ne ejtse kétségbe a; mostani háború, ne tartsanak attól, hogy minden fáradozásuk gyümölcsét egyszer s mindenkorra elsöpri. Nem, inert ha a vihar fejünk fölött elvonul, a béke fája lesz az, a mely legszebben fog kivirágozni. A megpróbáltatás nehéz napjaiban az a meggyőződés erősítse katonáink bátorságát, s mindnyájunk lelkét, a kik itthon küzdünk, hogy a mi győzelmünk nemcsak hazánkat fogja megmenteni és számára boldogabb jövőt megnyitni, hanem az egész emberiségnek is tartós békét és nagyobb boldogságot fog hozni.

Küzdelem lesz ezentúl is az emberek közt, mert élet nincs küzdelem nélkül. Lesznek ellentétek és összeütközések is az államok között, de ezek a jobban szervezett nemzetközi életben többnyire vérontás nélkül fognak kiegyenlítődni. És lesz háború is, de csak igen ritkán. A fegyverkezés nem fogja annyira kitölteni a béke idejét és nem fog annyi szellemi és anyagi erőt felemészteni, mint most. S így be fog teljesedni az, a miből kiindultam, hogy az emberiség jobban fogja betölteni rendeltetését, mert a tartós békét nem fogják megkeseríteni a háborútól való folytonos rettegés súlyos gondjai.

Ezért oly végtelenül fontos, hogy mi győzzünk.

ALEXANDER BERNÁT

A HÁBORÚ MINT NEMZETNEVELŐ.

I.

Van-e jogunk a háborúról mint nemzetnevelő tényezőről szólni, vagy ez is egyike azoknak a vigasztaló szólásoknak, melyeket kitaláltunk, hogy ne csak réműlettel gondoljunk a háborúra? Nevelőnek ugyancsak zord egy nevelő! A nemzetet nevelik a múlt hagyományai, az egyházak és iskolák, az állami élet intézményei, de mindezek nyájasan, emberségesen közelnek hozzá és lassan, hosszú időn át éreztetik vele nevelő erejüket, melynek csak így lehet igazi foganata. A háború váratlanul, rettenetes erővel tör be hozzánk, pusztítja fiatalságunkat és férfi-erőnket, rombolja vagyónunkat, kockára veti legdrágább javainkat; miben miként nevelhetne bennünket? Abban lássuk nevelő hatását, hogy a szerencsétlenségben közelebb jutunk egymáshoz és a szegénységben mértékletességet és szerénységet tanulunk? Nem vetem meg ezeket a hatásokat sem, sőt örülök nekik, de ezek más nagy bajok alkalmával is mutatkoznak, nem a háború hatásának sajátosságai. Honnét ismerhetnök meg ezeket?

Talán a, történet adhatna rá útmutatást? A történet bizonyára a legérdekesebb, a legfontosabb tudomány, de tanulságok levonására vajmi ritkán alkalmas, mert a történet eseményei milliő százból fonódnak össze és ezek a szálak mindig mások. Ha az egyik bölcs azt mondotta, hogy semmi sem új a nap alatt, a másik ugyanannyi joggal kijelentette, hogy minden mindig változik és senki kétszer ugyanabba a folyóba nem léphet, mert közben ő is, a folyó is más lett. Vannak háborúk, melyekre nagy föllendülés következett, míg mások hosszú időre megbénították a nemzeteket. A harmincz éves háború után Németország évtizedeken át nyomorgott, a napóleoni harcok után következett a szent szövetség áldatlan korszaka,

a népek elnyomása, véres forradalmak, melyeknek utóhatásai talán még most sem múltak el egészen. A német-francia háború elsöpörte Napóleon romlott uralmát, de hátrahagyta a szívekben a bosszú érzését, mely a mostani világháborúnak egyik véres tényezője. Németország államai ugyanakkor egyesülhettek, a birodalom fölvirágozott, de ellenfeleinek irigysége még gyorsabban nőtt és valóságos összeesküvést szervezett ellene, melyre példa nincsen a történetben. Oroszország a japán háborúból csak azt a tanulságot vonta le, hogy jobban kell fölfegyverkeznie és nem Ázsiában, hanem Európában a világhatalomért küzdenie. A szerencsés háború sokszor elbizottakká tette a nemzeteket, a szerencsétlen főleg fegyverkezésre ösztönözte őket. Angolország mindig harcol valamelyik világrészben, mindig eltulajdonít valamit, de a szerencsés harczoknak ez a folytonos láncolata csak növelte étvágyát, fokozta türelmetlenségét és hihetetlen gögösséget tett az angol nemzeti Karakter uralkodó vonásává. Ki tud itt eligazodni és hol látjuk azt a nevelő hatást, melyben hinni akarunk, nem mert vigasztalódnunk szeretnénk, hanem mert nagy szükségét érezzük? Nem most fedezzük föl ezt a szükségét. Bégen a háború előtt kétségbe voltunk esve nemzetünk életének betegségi tüneteinek. Ha volt nemzet, mely belsőleg nem volt elkészülve erre a háborúra, akkor a mienk volt az. Úgy marczangoltuk egymást, mintha circusi látványt akartunk volna szolgáltatni a néző nemzeteknek. A nemzeti összetartozás érzése fent és lent egyaránt gyöngült. Az idegennek cultusa megtalálta undok szövetségesét a saját magunk lekicsinylésében. A művelt Nyugatról mindig úgy beszéltünk, mintha mi volnánk a műveletlen Kelet. Úri büszkeségünk már-már veszendőbe ment; nem tudtuk, mire legyünk büszkéek. A fölburjázott nemzetközi bűnöket hamar elsajátítottuk, a könnyű gazdagodásért való hallatlan versenyt, mely gazdasági becsületünket kikezdte, az ostoba fényűzést, a kicsapongó életet, a lét igaz értékeinek lenézését. Hiszem, hogy ez a rothadás nem támadta meg a nemzet velejét, de a Védekező, életfenntartó erők ellenhatása nem nyilvánult meg kellő hévvel.

Ha bízhatunk abban, hogy a nagy háború jóra fordítja sorsunkat, akkor könnyebben elviselhetnök bajainkat. Ha némi

valószínűséggel hihetnők, hogy a népek véres mérközése egész Európára tisztító hatással lesz, akkor nyugodtabb lélekkel várhatnók be a háború lezajlását. De erre a célra magasabb álláspontra kell emelkednünk, mint a melyről előbb a háborúk példáiban kerestünk okulást. Az európai fejlődés nagy phasisait kell tekintenünk. Kerülőt kell tennünk, hogy célhoz érjünk. Erre kérem szíves figyelmüket és türelmüket.

II.

Modern culturai fejlődésünk hasonlít a nagy folyókhoz, melyek sehol meg nem szakadhatnak, de néha nagyot fordulnak, hogy azután nagy erővel egyenes irányban tovább haladjanak. Ily nagy fordulatot jelent e fejlődésben a XVII. század, melyben az elméleti tudást, a tudományt teszik az emberi élet legfőbb eszményévé, a tudomány legtökéletesebb typusát pedig a matematikában, az astronomiában, a phvsikában találják. Nem akarom a kerülőt, melyen megindultam, még nagyobbá tenni és elhagyom ennek az új ideálnak a részletes rajzát, de annyit el kell mondanom, hogy ezek a nagy elmék a tudást az élet legfontosabb ügyének, a legfőbb boldogságnak is tekintik. A practikus angol Bacon a tudást gyakorlati haszna miatt isteníti, de ő sem a kis anyagi érdeket, hanem az embernek a természet fölött való uralmát tartja főczélnak. Descartes és Spinoza mindenről lemondanak, hogy a tudásnak élhessenek, de ők bármily nagyok, nem kivételek, ők bennük csak hangsúlyosabban szólal meg, a mi áthatja az egész korszakot, azokat, kik a kort vezetik. Mi alig tudjuk elképzelni azt a büszkeséget, azt a gyönyörűséget, mely az emberek lelkét átjárta, midőn a tudomány végtelen óceánját fölfedezik és oly viharos menetben bejárják. E mellett minden egyébnek csökken az értéke, főleg miután az új tudomány gyakorlati alkalmazásának haszna ép oly; hatalmas, mint a szellemi látókör végtelenségén érzett dagadó öntudat. A középkori ember is nagyszerűen eszes és elmés, de főleg a vitatkozásban; a XVII. század embere nem vitatkozik, hanem bizonyít. Amaz bámulatot kelt éleselműségével; ez biztosságával a mi egészen más, sokkal több és merőben új. A XVII. század emberei úgy érzik, hogy velük

kezdődik a világ és innét van, hogy nekik, kik oly nagy fejlődést indítottak, semmi érzékük sincs a történeti fejlődés és a mult kulturai értéke iránt. A nagy fénynek megvannak a maga árnyékai.

Mégis körülbelül száz évig tartott, míg az új életideál meghozta a maga gyakorlati gyümölcsét, azaz míg széles rétegek ideáljává lett és a tudást tette jóformán az egész élet megváltójává. A XVIII. század a XVII-dikkel szemben, a mely az igazságokat találja és formulázza, a felvilágosodás korszaka, az igazságok népszerűsítésének, terjesztésének ideje. A nagy óceánt most temérdek kisebb hajó és csónak szeli, persze főképp a part közelében. A tömeg természetesen nem éri be a tudásért való tisztí tudással, hanem új vezérei segítségével az egész társadalmi, állami, erkölcsi életet a tudás útján akarja szabályozni, azaz újjá alkotni. Innét erednek azután azok a nagy convulsiók, melyek az államokat rángatják és tépik; azok kínjai közt születik meg az új modern kulturai állani Európában.

Ezt a XVIII. századot mi maiak jobban értjük mint a XVII-et, két okból. Az első az, hogy a fölvilágosodás munkáját mi nekünk is végeznünk kell, még sokkal nagyobb mértékben mint a XVIII. századnak. A kor demokratismusa megszázszorozta azok számát, kik a fölvilágosodást szomjazzák; a XVIII. században az emberek főleg pusztá bumanismusból, hogy többeknek legyen részük a tudás gyönyörűségében, terjesztették a tudást; mi pedig ebből az okból is, de gyakorlati tekintetek miatt is legfontosabb, legsürgősebb feladatunknak ismerjük a felvilágosodás terjesztését, mert kulturánk legnagyobb veszedelmét látjuk abban, ha a tömegnek nincsen része benne. Csak a legszélesebb alapon nyugvó cultura biztos, egészséges és termékeny. A második pedig az, hogy a XVIII. század a cultura terjesztésének gondolatában örök érvényű igazságot mondott ki. A századok elmúlnak, de az igazságok, melyeket termeltek, nem vesznek el. Tudás nélkül nincsen boldogulás ezen a földön. Ezt nem kell itt hosszasan fejtegetnem. Egész iskolarendszerünk folyton növekedő hálójával a tudás terjesztésének és gyarapításának van szentelve. Nem csoda, ha a XVIII. század minden kor-

látoltsága mellett oly kedvesnek és rokonnak tűnik föl előttünk.

Korlátoltságát említem a XVIII. századnak és ez csakhamar kitűnt. Az értelmi felvilágosodás terjesztése maga után vont a új igazságok gyakorlati érvényesítését, új állami és társadalmi rend megalkotását, ez pedig nem az embernek pusztán elméleti természetéből telt, ehhez egyéb kellett, akaró és cselekvő erő, az a rejtelmes valami, a mi a gondolatot átviszi a valóságba, az az irrationális elem, melyet akaratnak nevezünk. A XVIII. század vége véres tettekbe fül. Goethe Faustja, midőn az evangélium fordításához készül, már az első sornál fennakad. Kezdetben volt az ige, a szó. Hát érhet annyit ige, szó? Talán így lehetne: Kezdetben volt az értelem! De van-e az értelemnek alkotó, teremő ereje? így kell írni: Kezdetben volt a tett! Ha a XVIII. század az értelmi felvilágosodás kora, a XIX. az akarat, a cselekvés, az óriási vállalkozások kora. A XVII. században többen gondolkodtak, mint Krisztus óta összevéve, a XVIII-ban több tudást terjesztettek, mint a világ teremtése óta, a XIX. század a legnagyobb vállalkozások, cselekvések kora. Ez a század látta elején Napóleon lángelméjének tetteit, közepén a nagy forradalmakat, majd Németország, Olaszország egyesítését; ennek a századnak az emberei a legbátrabb és legkitartóbb utazók; a tudomány gyakorlati alkalmazásai oly merészek, hogy egy görög ember legnagyobb phantasiája még elképzelni sem tudta volna. Ez a század szülte a socialismust és a socialis törvényhozást. Csak a művészetben nem mérközhetik előbbi századokkal és a tudomány egészben véve mégis gyakorlatibb irányú, talán az orvosi tudományok haladása a leghatalmasabb. Mindez megerősíti azt a gondolatot, hogy az akarat a század uralkodó vonása. A philosophiában rendszerek keletkeznek, melyek, mint a Schopenhaueré, az akaratban látják az egyedüli valóságot és azt tanítják: minden akarat. Az is jellemző, hogy most az akarat hiánya tűnik föl leginkább az embereknek. Az iskolában a túlságos elméleti, értelmi kiművelés kárára van az akarat, életnek; az életben a hivatalnoki pálya a legintelligensebb százezrekből kiszíjja az akarat erejét. Az állami és a legtöbb magántisztviselőnek is nem kell, sőt többnyire nem szabad akarnia. Ezek lelke óramű-

járásra rendezkedik be. Ha azután a sok elsorvadt akaratú ember közt akaró ember jelenik meg, játszva jut (dőre, mert semmit annyira nem becsülnek, mint az akaratot, az akarni tudót. A nevelők meg folyton azon töprenkednek, hogyan neveljék az emberben az akaratot, a cselekedni tudást. Ily ellentétes ez a két század, szinte a szélsőségig ellenkeznének, lia, a mint mondtam, a mit az egyik század létesített igazán értékest, a következő meg nem tartaná. A XIX. század az értelmi műveltséget nem csekélyli. Sőt az iskola, a maga conservatismusánál fogva, ma inkább a XVIII. század jellegét hordja magán, inkább az értelmi munkára nevelést végzi, mint az akarat fejlesztését. Igaz azonban, hogy az utóbbi nem is igen áll módjában. A cselekvésre igazán csak a cselekvő élet nevelheti az embert és hogy ez a hivatalokon kívül mégis elég jól végzi a dolgát, mutatja a XIX. század uralkodó jellege. Ha mégis sok vértelen alak akad korunkban, ez egyes-egyedül a burocratia túltengéséből és az iskola túlságos elrationalizálásából származik.

Mi lesz már most a XX. század jellege, illetőleg mutatkoznak-e jelek, hogy valami új mozzanat merül föl az európai fejlődésben? Igen jól tudom, mily bajos ily dolgokban jóslatot mondani és hogyan tudhatnók, mi fog abban a században történni, melynek most az elején vagyunk; de mélyen meg vagyok győződve, hogy minden korszaknak egyaránt sajátossága, hogy azokat termeli, mik magafenntartására szolgálnak. Élni akar, érzi ennek akadályait és ezek ellen küzd ösztönszerűen. A XVII. század producálta a tudást, mert a tudatlanság, a babona fulladással fenyegette. A XVIII. század át akarta alakítani az életet az igazság útmutatása szerint. De e célra magával kellett ragadnia a tömegeket, e nélkül nincs forradalom. Ezért lett jelszava: az emberek fölvilágosítása. A XIX. századnak óriási tetterőre volt szüksége, hogy az új tudomány alapján a föld arczát az emberi élet javára megváltoztassa. A XX. századnak ott kell reagálnia, a hol a maga baját érzi. Hol érzi?

A felvilágosodás kora túlságos nyomatékkal művelte az értelmet, lapossá tette a gondolkodást, szárazzá az életet, merevvé a cselekvést. A történeti életnek egyik sajátossága,

hogyan az új princípiumokat a végsőkéig kimeríti és ezzel a nagy változást előkészíti. Nem feszítette-e túl a XIX. század az akarat, a cselekvés princípiumát?

Az akarat bizonyára a legnagyobb erő a szellemi világban, de korlátlan szabadságában ép úgy ronthat, mint alkot. Az akaratnak az a korlátja pedig, mely megóvja a rontástól, az erkölcs. Ki merem mondani, hogy a XIX. század, megrészegevedve az akarat műveinek nagyságától, ép ezt a korlátot rongálta.

Jól tudom, hogy midőn ezeket mondom, veszedelmes talajra lépek. Többféle veszély leselkedik rám. Ha tételmet példákkal próbálom igazolni, az unalmas, laikus predikátor színében tűnök föl, a kit nem igen szívesen hallgatnak meg. Annyira bent vagyunk az akarat cultusában, az akarat sikerének bámulásában, hogy az erkölcsi aggodalmak hangoztatása különösnek, majdnem komikusnak tűnik föl. Ellenem vetik majd, először, hogy a világ semmiképp sem lett rosszabb mint volt, hogy mindig voltak lelkiismeretes, jóra való, ideális emberek, míg mások erőszakosak, furfangosak, kapzsiak és gonoszak, és hogy mindez az emberi természetben és az emberek társas együttélésében gyökerezik. Másodszor pedig, hogy ép ezen alig tud változtatni a történeti fejlődés. Mindig úgy lesz, mint volt. Az az aranykorszak, melyben az emberek bűn nélkül éltek, sem a történeti élet elején, sem a végén, azaz sem a múltban, sem a jövőben nem volt és nem lesz. Az embereket lehet tudósabbakká tenni, de nem jobbakká. A történetet nem erkölcsi mozzanatok mozgatják, hanem szenvedélyek, érdekek és talán az értelmi belátás is. A legerősebb indíték talán mégis az érdek és ha az érdekek sűrűlődségét és ellenkezését tudjuk csökkenteni, tűrhetővé tehetjük az életet a földön.

E veszedelmekkel azért merek szembeszállni, mert nem fogok soká időzni ezen a síkos területen. De néhány föltűnő példának és jelnek fölemlítésétől nem tartózkodhatom.

A ki a világ életét csak némileg is megfigyeli, világszerte egészen egybehangzó tényeket fog találni, melyek az erkölcs szempontjának teljes mellőzéséről tanúskodnak; egyszersmind világszerte hasonló panaszokat is hallhat, melyek erről felhangzanak. A gazdasági élet terén egyike a legveszesebb gondolatoknak a *laissez faire* elve volt, hogy mindenki használja

föl jóformán korlátlanul gazdasági erejét és eszét, és használja ki a gyöngéknek, a védteleneknek ügyefogyottságán. Ez az elv szülte a socialismust, a munkások szövetkezését a tőke hatalma ellen és ezzel oly szakadást idézett elő a modern társadalomban, mely ennek látszólag oly szilárd alkotmányát összedüléssel fenyegeti. Nem mondom, hogy az erősek gonoszul törnek a gyöngék java ellen, de annyi bizonyos, hogy nem törődnek vele, hogy az erkölcs szempontját távol tartják gazdasági számvetésüktől, melyet ez a szempont igen kényelmetlenül zavarna. Bizonyítják, hogy ez másképp nem lehet. De jó-e az az elv, mely ily eredményeket szül? Mégis minden gyáros megmosolyogná azt a gondolatot, hogy ez így nem maradhat. A politikusok, hogy más tárgyra térjek, nem mosolyognának, hanem talán kacagnának is, ha a politikai hatalomért való harcz erkölcsmentes eszközeit szemükre hányónok. Hiszen ők egyenesen arra a célra találták ki az egyéni becsületnek a politikai moráltól való megkülönböztetését. Hirdetik, hogy valaki lehet mint egyén kifogástalanul becsületes ember, de mint politikus hazaáruló, gazember, vagy örült. Ha még felébb emelkedünk és a nemzetközi politika viszonyait nézzük, a közönséges erkölcs elveinek jóformán teljes mellőzését találjuk. Az erősebb dictálja, mit tekintsünk jognak. A szövetségesnek hátat fordítani, sőt azt hátba támadni nyílt vita tárgya olyanok részéről, kik népük vezérei gyanánt szerepelnek. Hazudni, rágalmazni, csalni: megengedett, illetőleg nyíltan gyakorolt eljárások. A háború nemzetközi jogszabályainak tiprását, mindennap tapasztaljuk. Tegyük föl, hogy valaki ezen az úton boldogul: nem lesz-e ennek semmi hatása annak a nemzetnek a lelkére, melynek ez javára szolgált? Nem fog-e ez a példa méregként behatolni a nemzet vérkeringésébe, erkölcsi életét általában megkárosítva, a mely nélkül mégis csak állati életet élnénk? Idáig nem szóltam semmit az egyesek életéről. De nem tapasztaltuk-e rémülettel, hogy a modern fejlődésben oly individualismus kap lábra, mely a nagy közösségek összetartó erejét rendkívül csökkenti? Az individualismus semmit sem akar adni a közösségnek, csak kapni tőle. Okosan kivonni magát minden közkötelesség teljesítése alól oly ügyességnek látszik, melylyel érdemes eldicsekedni. Hiába mondjuk az ilye-

neknek: Ha mindenki úgy tesz, mint ti, akkor összeomlik a közösség. Ők cynikusan felelik: mindig akad elég bolond, a ki helyettünk is dolgozik és a mi kötelességünket is teljesíti. Fennállhat-e így társadalom? Az egyéni élet tisztasága és tisztessége is avult előítéletté kezd válni. Majdnem nyíltan hirdetik, hogy mindenkinek jogában áll élvezetét ott keresni, a hol található. Csak az akarat dönt, az én akaratom, melyet okosan kell keresztülvinnem. A stréber szót és fogalmat bizonyára a XIX. század szülte, de mindenesetre a stréber tipikus alakja a századnak. Számára az erkölcs helyét a büntető törvénykönyv foglalta el.

Elfogadom, hogy ezek csak tünetek, csak aránylag mégis szűk körre szorított jelenségek, hogy a legtöbb nemzet velejében még egészséges, de sokan érzik a közelgő vést és nagy nyugtalanság fogja el azokat, kik a vihart megelőző fülledtségtől szenvednek. Már nemzetközi congressus is alakult az erkölcsi nevelés kérdéseinek megvitatására. Mind reménnyel, félve, aggódva nézzük az iskolát, melyben a jövő nemzedék kialakul. Meg lehetünk-e elégedve nevelő hatásával? Fölfedeztük, hogy nevelő ereje föltűnően csökkent és nem tudjuk, hogyan erősítsük azt, mikép egyeztessük meg értelemfejlesztő erejét nevelő feladatával. Talán szabad említenem, hogy a háború kitörése előtt tanulmányt írtam ezen a címen: *A nagy iskolai kérdés*, mely az iskola nevelő hatásának kérdését minden más fölé helyezi és a mostani eredményt szomorú resignatióval említi. Bizonyosnak látszik előttem, hogy a középiskola azelőtt jobban és inkább nevelte növendékeit, mint a XIX. századé és mind valljuk, hogy erkölcsi nevelés nélkül az értelmi sem tud teljesé válni. Hiszen az értelem helyes és kellő használata is egészen az akaraton fordul meg, épséget, egészséget csak ez tud adni a léleknek.

A XX. századnak főfeladata csak ez lehet: erkölcsivé tenni az akaratot, az életben és az iskolában, a politikában, a társadalmi életben, a nemzetek nemzetközi érintkezésében. Ez nem lehet lehetetlen. Mert ha a XVIII. század oly rendkívül nagygyá tudta fejleszteni az értelem fölvilágosítását, akkor be van bizonyítva, hogy tudatos ráhatás által igenis lehet irányozni a történeti fejlődést, az emberek együttes cselekvését. A kik azt állítják, hogy ez más volt, hogy az értelem fejlesztésére

vannak módszereink, az akaratéra nincsenek, hogy itt mindent át kell engedni a történet azon erőinek, melyeket nem mi igazgathatunk, az lemond a nemzetek életéről, az úgy jár el, mint a paraszt, ki a doktort nem hívja a beteghez, mert pénzbe kerül és ügysem használ. Mi mélyen meg vagyunk győződve, hogy a nemzetek és az emberiség életében van czélszerűség, hogy a nemzetek életakarata megteremti azokat az eszközöket, 'melyekkel életüket fenntarthatják és fejleszthetik. A kik erre képtelenek, halálra vannak ítélve. Az erkölcs veszendőben van, tehát ezt kell megmenteni és meg is fogjuk menteni. A XX. századnak az erkölcsi élet renaissance-ának kell lennie.

III.

De milyen szerepet tulajdoníthatunk itt a háborúnak, mennyiben járulhat az hozzá a nemzet neveléséhez? Röviden kifejezve, három tekintetben fontos a háborúnak szerepe abban az erkölcsi újjászületésben, melytől az emberiség üdvét várjuk. Az első az akadályok eltávolítása, a második az emberi élet igaz értékeinek fölismerése, a harmadik e fölismerés gyakorlati érvényesítése.

A legfőbb akadály az erkölcsi regenerációban bizonyára a megszokás hatalma, mely szelíd lejtőn észrevétlenül visz bennünket lefelé. A megszokás ellen csak nagy élmények használnak, a melyek megállítanak bennünket, fölforgatják valónkat, kiragadnak a mindennapi életből és a lét nagy kérdéseivel állítanak szembe. Ily nagy és szörnyű élmény a háború, mely megremegetti lábunk alatt az oly szilárdnak hitt talajt, fölkelt nyugalmas bizalmunkból és a legfelsőségesebb embert is, a föld nagy hatalmasait az emberi erő, hatalom, élet véges voltára, semmiségére emlékezteti. Szenvedések és remegések között meg kell születniök az emberek lelkében a nagy lelkiismereti és létkérdéseknek: Mik vagyunk? Mit érünk? Nincs ember a világon, a ki e kérdések súlya alatt le ne görnyedne. Nincs senki, a kinek a szeme meg ne nyílnék, a ki meg ne látná, hogy csak a nemzet halhatatlan, hogy az egyén csak benne élhet, tőle kapja minden erejét és őt tartozik szolgálni. A ki magának rakja félre, a mivel nemzetének tartozik, az tolvaj,

és ez a tolvajlás annál csúfosabb, mert nem lehet könnyen rajt' érní az embert és nincs paragraphus ellene. Ily meglepetés-szerű magára eszmélése az embernek az erkölcsi megújhodás szükséges kezdete.

Az emberi élet értékeinek helyes megbecsülése is bensőleg kapcsolatos a háborúval. Ilyenkor hull le az álarcz az emberek ábrázatáról és illusióink egyszerre szétfoszlanak. A nagy rázkódásnak olyan a hatása, mintha az ember egyszerre fölbredne álmából és csudálkozva látná, mily más a valóság, mint az álom. Nem tetszenek-e nekünk álmoknak a mi politikai küzdelmeink,, melyeket csak nem rég vívtunk? Még pedig nem azért, mert most nem érnék rá ilyenekre, hanem mert most a valóságot pillantottuk meg. Eddig úgy éltünk, mintha a magunk országában mindent megengedhetnénk magunknak és vaksággal megverve, nem láttuk, hogy játékainknak igen alattomos nézői voltak. Azt is tudjuk most már, milyenek valójukban a francziák és angolok, a kik úgy tesznek, mintha őket akarnák elpusztítani. Föltárult előttünk a világnak a főlszín alatti része és elborzadtunk. Magunkat is jobban ismerjük. Tudjuk,, kiket becsülünk, kik mutatkoztak férfiaknak, kikben lakik odaadás. Mindenki, a ki a maga módja szerint, a maga erejéhez és helyzetéhez képest részt vesz a háborúban, él a közösségért, a maga számára is elévülhetetlen kincset halmoz föl lelkében. Az megnövekedettnek, megjavultnak, megtisztultnak érzi magát és nyugodtabban néz a jövőnek elébe. Az ellenkező érzésük nemcsak remegnek, de ha a remegéstől ráérnek eszmélkedni, akkor előbb-utóbb szükséges, hogy hiányosságukat érezzék. Az önzők ilyenkor járnak legrosszabbul és saját maguktól várhatják büntetésüket. Jól tudjuk, hogy a háború nagy baj, a szerencsés háború is, és mind óhajtjuk a békét, de gondoljuk meg, hogy még a legnagyobb elemi csapások sem hozzák oly közel egymáshoz az embereket és adnak oly egyetlen alkalmat az emberi természet legjobb oldalainak kifejléséhez, mint a háború. Mily csodáit látjuk annak a jótékonyásnak és könyörületességnek, mely nem éri be a pénztárcza kinyitásával, hanem a maga egész valóját fárasztja, hogy mások szenvedéseit enyhítse ! A gyűlölet háborújában a szeretet napja süttött ki és oly meleggé teszi az életet, mint még sohasem volt. Együtt búsu-

lünk és örülünk, megértjük egymást és egy lélek vagyunk. Lehetséges-e ez az élet rendes folyásában? De lehetséges-e, hogy a háború után mindez nyomtalanul eltűnjön? Az állami élet is meg fogja érezni ennek a hatását. Talán még a protectio rákfenéjéből is ki fogunk gyógyulni, ha megfontoljuk, hány tehetetlen ember jutott be oly állásokba, melyeknek a vész idején semmiképp nem tud megfelelni. Egy lelkiismeretlen ember ilyenkor több bajt tud csinálni, mint a mennyit száz lelkiismeretes jóvá bír tenni. A honvédelmi miniszter a minap egy előadásában azt mondta, hogy a háborúban az erkölcsi tényező ér legtöbbet. De meg kell tudnia a világnak, hogy nemcsak a háborúban, hanem a békében is az erkölcs ér legtöbbet. És ha a háború csak azt az egyet eszközli, hogy ezt a meggyőződést egyetemessé teszi, akkor az nagyobb vívmány, mint ha tartományokat hódítunk meg. Az erkölcsöt kell az emberi élet legfelső mértékévé tennünk.

Ne higyük, hogy csak mi vagy szövetségesünk érezzük ezt, ezt meg fogja érezni az egész világ. Mi és szövetségesünk igazságos háborút viselünk, de az ellenséges népek hasonló meggyőződésben vannak és elszántan küzdenek, hogy meg ne kisebbítsenek. De ha a béke helyreáll és előbb-utóbb mégis csak helyre kell állania, akkor a harci mámor el fog tűnni, az emberek mindenütt, a hol igazi cultura van, magukra fognak eszmélni, magukba fognak szállni és erre a háborúra mint gonosz álmra visszatekinteni. Lelkük jobbik része meg fog szólalni. A rút szenvedélyek odúikba fognak visszatérni, melyekből a gonosz hatalomvágy, a kapzsiság, az irigység, a bosszú rászabadította őket a békés emberiségre. A mely nép ily erkölcsi megújódásra képtelen, az végleges vesztébe indul. Magunkra nézve a legbecesebb tünetnek tekintem, hogy lelkünkben semmiféle gyűlöletet nem találok, hogy az emberség érzését egy pillanatra sem veszítettük el. Sem társadalmi, sem állami életünk nem mutatja a nemtelen indulatoknak még nyomát sem. Most újból megérdemeltük a lovagias nemzet nevét és még ellenfeleink se tagadhatják, hogy a magyarság pajzsa még e háborúban is tiszta maradt minden folttól. Ily példák nem maradnak hatás nélkül. Ha valami csökkentheti a fegyveres összeütközések számát és erejét, azt csak a háborús erkölcs, a háborúsülte erkölcsi megújódás viheti véghez.

De nem szabad tétlenül várnunk e megújulás bekövetkezését, mert az magától ébred ugyan, de ha nem segítjük, magától el is szunnyad újra. Mindenekelőtt iskoláinkat kell az erkölcsi megújulás nagy műhelyeivé tennünk. Sokat vétkeztünk e tekintetben. Az erkölcsi nevelés egészen háttérbe szorult bennük. Az iskola már-már olyan volt, mint az üzleti helyiség, melyben az ügyleteket lebonyolítják, a pénzt zsebre-vágják és azután a hálának egy pillantása nélkül távoznak belőle. A tanárok elvégzik a pensusukat, a tanulók megtanulják a leczkét és megszerzik a bizonyítványt, a diplomát, melyhez azután még csak protectiót kell szerezní, hogy gondtalanul lehessen élni. Magától értetődik, hogy nem a tanulás, az igazi tanulás ellen akarok beszélni. Sőt az igazi tanulás és a nyomában járó igazi tudás az erkölcsi életnek is legfőbb föltétele. Igaza van Sokratesnek, legalább részben, hogy a bűnös első-sorban tudatlan ember. Az erkölcs a gondolat vezérlete nélkül majdnem olyan, mint a vak, a kit oda lehet vezetni, a hová akarjuk. Lehetett volna-e oly gyűlöletet kelteni a népekben,, ha a népek nem volnának tudatlanok? Nem hazudnak-e szándékosan a népeknek, a szegény vakoknak, hogy öldöklő hadjáratba vihessék? Az iskola továbbra is a gondolat műhelye maradjon, de levegője az erkölcsi érzés legyen, egész kiterjedésében, a nemzeti, társadalmi és egyéni életben, a hol a tanulókat és tanítókat a benső összetartozás érzése hatja át és egyesíti, és a hol a szigorú kötelességérzet legfőbb igazgatója az egész iskolai életnek. Ez a legelső és legfontosabb teendőnk. Erről kell alaposan tanácskoznunk, ha majd béke lesz a földön, mert csak így fogjuk állandóvá tenni. Ha itt indul meg az erkölcsi regeneratio, akkor könnyen és győzelmesen haladhat előre az egész vonalon. Akkor a gyermekek észrevétlenül szüleiket fogják nevelni és majdan a maguk gyermekeit. Akkor az erkölcs újra meg fogja nemesíteni a családi és társadalmi életet és végre az állami, a politikai életben is ki fogja vívni a maga helyét és jogát.

Türelmes hallgatóim közt lesznek, a kik azt gondolják: szép gondolat, de mégis utópia; a míg emberek lesznek, a jók mellett rosszak is akadnak, és ezen nem változtat se háború, se béke, se iskola, se prædicatio. De ezeket arra kérem, hogy az

első benyomásuk után vessék latra a következő két megjegyzést. A kik lehetetlennek gondolják, hogy a mai viszonyokon változtassunk, lássák át, hogy akkor az emberiségnek, a nemzeteknek el kell pusztulniuk. Az erkölcsi romlás után mindig, kivétel nélkül, a nemzeti elpusztulás következett. A második pedig ez: utópiák nélkül egyáltalán nem mehetünk előre. A tudás, a világ tudása, teljes megértése is utópia. De ha ettől megijedtek volna Aristoteles, Descartes, Galilei, Newton, Kant, akkor nem értük volna el, a mit elértünk. Minden nagy eszme: utópia, de semmi nagyot eszme vezérlete nélkül nem vihetünk véghez. Eszmék nem azt jelentik, hogy azokat az utolsó betűig meg lehet valósítani, hanem hogy ezek mutatják, merre menjünk, hogy végtelenül előre haladhassunk. A korszakok eszméi pedig egymáshoz kapcsolódnak. A tudomány eszméje szülte a fölvilágosodását, a fölvilágosodás a cselekvő tetterőét, a cselekvő tetterőé szülje az erkölcsi cselekvő erőét, még pedig nem mint jámbor óhajtást, vagy szerény egyéni tulajdonságot, hanem mint világerőt, mely a tudást, a felvilágosodást, az akarat-erőt magában egyesíti és az emberiség fölemelésére fordítja. Ez elegendő egy évezred programjának.

BEÖTHY ZSOLT

ANGOL ÉS OROSZ SZÖVETSÉGESEINK.

Hadseregek rivalgása és ágyúk dörgése tiltakozik a czím ellen, melyet előadásom élére tűztem. Nem is ott keresem őket a háború zajában, a felizgatott szenvedélyek tombolása közt, a hatalmas és cselszövő intézők sorában, hanem a népek lelkének mélyén s a szellemnek azokban a magasságaiban, hova a népek lelke lángelmék szárnyán emelkedik. Az út, mely elvezet oda, honnan ez idegen mélységekbe és magasságokba, egy minket biztató és minket erősítő pillantást vethetünk, sem nem hosszú, sem nem fárasztó.

A mi háborúnkban nem a fegyver egyetlen erősségünk. Sőt viaskodó karunk erejét, czélzó szemünk biztosságát, diadalra törő szívünk elszántságát annak a meggyőződésnek köszönjük, hogy az igazságért küzdünk, hogy legszentebb érdekeinket védelmezzük, hogy nemzeti létünk harczát vívjuk. Yoltakép mindig ezt tettük ezer év óta; történetünk nem az érdekháborúk, hanem a létharczok sorozata. Az országszerte meghordozott «véres kard» ennek a viharos történetnek legtalálóbbs jelképe. Villogásában mindenha nemzeti lelkünk legmélyebb és legősibb, örök tüze szikrázott: nemzeti érzésünk. Ez az, a mi politikában és culturában, békében és háborúban legállandóbban és legrövidebben jellemez bennünket, egész valónkat. Ma is azok vagyunk, a kik voltunk, csakhogy több a védeni valónk, de nehezebb a védekezésünk, több az erősségünk, de több az ellenségünk is. Ámde a régi, az örök magyar lélekkel állunk helyt; hűségünkkel a hazához és hűségünkkel a királyhoz. Ez a kettő pedig más szóval minálunk annyit tesz; hűséggel mimnagunkhoz.

Ha ezt az ősi örökségünket, ezt a hűségünket, lelkünk magyarságát mostani nagy megpróbáltatásunkban erőnek érez-

zük, talán nem érdektelen a kérdés, hogy: elleneink oldalán a népiéleknek valami hasonló ereje támad-e ránk és küzd-e ellenünk? Mint a hunok harczának regéjében, a mi apáink lelkei mindig együtt harczoltak velünk, ma is együtt harczolnak; de hát az övéik ott vannak-e oldalukon, sugallj ák-e, vezetik-e, támogatják-e őket is ilyen sebezhetetlen és legyőzhetetlen seregek? Az angolokra és oroszokra nézve alig hiszem. Kormányaik hazug ürügy vadászatában, kapzsi hatalomvágyában és durva erőszakában, a színlelt szenvedélyek torz álarczában, a kénytelen pusztítás mámorában bizonyára hiába keresnök azt a lelket, melyet történetök, philosophiájok, költészetök a múltban jellemzően megnyilatkoztatott s a melynek tiszta világosságában ismertük őket. Az orosz néplelket egy zsarnoki hatalom elnyomása magából kiforgatva hajtja szolgálatába; az angolnak legfényesebb bélyegét elhomályosítja és beszennyezi az érdekhajhászat és irigység mérge s törpe méregkeverői. Valóban, azok a nagyok, kiknek szellemében ezek az inspiráló néplelkek megdicsőültek, alig ismernének rá ma népökre, sőt halhatatlan emiékök, mintha nem vezetné seregeiket a hadak útján, hanem tiltakozva állana eléjük.

Ott látom a zsarnoki gőg és telhetetlen hatalomszomj fölcentjeivel szemben Tolsztoj alakját. Mint a hogy írásaiban erőszakos logika- és kódos misticismus keverednek össze: tekintetén szigor és szomorúság; ez a szigor ma még keményebb, ez a szomorúság még mélyebb. Ott áll, még pedig nemcsak, mint minden háború, minden vérontás ellensége, ki a *Bolond Istók*-ban még a kegyetlen zsarnokság fegyverei ellen is a tűró megadást hirdeti legbiztosabb paizsunknak. Ott áll, mint az orosz néplelek legnagyobb és legigazabb képviselője.

Abban az új orosz birodalomban, mely nem a nyugotinak visszhangja, tehát igazán a Néva és Volga partján született, ebben az eredeti orosz birodalomban egy egészen sajátos typus áll uralkodó helyen. Uralkodón, mert az eredetiség lelkét ma ez a typus árasztja szét az egész irodalmon. A megadás és alázatosság, az emberszeretet és igazságosság, a belső hősiség lelkét, melytől távol van minden erőszakosság. Ez a lélek szól hozzánk Turgenyev Geraszimjából *Mumu*-ban. Lukériá-jából az *Élő ereklyék*-ben, Dosztojevszki Alexejéből a *Karamamish*-ban.

Djevuskinjából a *Szegény emberek*-ben, Tolsztoj Karatajevéből és Péteréből a *Háború és béke*-ben s annyi, de annyi másból. Ezt a lelket, az orosz nép lelkét magyarázza Tolsztoj a *Karenynina Anna* végén, a hajdankori orosz követek szavával, melyet az uralomra hitt varégekhoz intéztek: «Jöjjetek és uralkodjatok fölöttünk. Mi minden terhet, minden fáradságot készen viselünk. De ítélni és büntetni nem mi fogunk.» Nem ezeknek a követeknek egyenes leszármazottja-e az a szegény muzsik, ki áhítatának alázatosságában azon tűnődik, hogy: méltó-e a szenvedésekre?

Ez az orosz néplélek Tolsztoj költészetét nemcsak sugallja, hanem teljességében áthatja, lelkének lelkévé, életének ideáljává és vezetőjévé lesz. Korán meghódítja, de csak lépésről-lépésre világosodik meg előtte lényegében. Már az atyai házban meghatják a jobbágságnak türelemmel viselt terhei és szenvedései. Magát is bűnösnek érzi: lelkének nagysága elsöben abban nyilatkozik meg, hogy ebből az önvádból nem gyűlölet, hanem szeretetet fakad. Ennek lelkével és szívével nézi már a kaukázusi harcokban az orosz paraszt egyszerű hősiségét, mutogatás nélkül való, néma elszánását és megadását a halál előtt. Ezzel hallgatja igazságérzetének talán csak sóhajokban kitörő, de elnyomhatatlan hangját. A türelemnek ez a végtelensége. mikor egyszersmind a mély igazságérzetnek oly kiolthatatlan erejéről tanúskodik, lehet-e gyávaság? Mint talán legkedvesebb regényalakja, Bezuchov Péter a Borodinónál nyomorultan vesző közkatonának egyszerű, lemondó, hívő lelkében: Tolsztoj is megtalálja a megoldást. Ez a megoldás pedig nem más, mint hogy az orosz nép türelmes megadását igazságérzetével és néma hősiségével vallásossága köti össze. Tudja, hogy az életben mitsem fog látni többé, a mi az ő népének egyszerű nagyságát fölérné. A *Háború és béke*, a múlt századnak egyik legnagyobbyszerű epikai alkotása, voltaképp ennek a népnek és lelkének panegyrikusa: igazságérzetének, hitének, türelmének egyszerű erejét győztesen állítja szembe a világ legnagyobb katonai hatalmával, emberi nagyságát a nagyoknak, vezéreknek, uralkodóknak emberi kicsinységével.

Bármily kétes és homályos utakra vonta utóbb Tolsztoj épen tisztaságra és világosságra törekvő lelke; bármily ellenmondóan kavarnak a «próféta» világában logika és mysti-

cismus, hagyomány és reform, szabadság és megkötöttség: pályája egészében kettőnek képe tisztán ragyog előttünk. A nagy költő, az életnek és embernek egyszerűségében művészi ábrázolója, – és a nagy, talán legnagyobb orosz, ki egygvé lett népe lelkével s ennek sugallatait legmélyebben és legteljesebben megértette s legmesteribben fejezte ki. Oda képzelhetjük-e már ezt a költőt: ezt a legigazibb orosz a Visztula - melletti csatamezőkre; van-e csak valami is az ő lelkéből ennek az ádáz hatalomvágygyal ránk zúduló támadásnak lelkében? Az ő szíve az orosz nép szíve volt; nem vonaglik-e véres meghasonlásban, midőn nem is magáért, nem is az igazságért, hanem egy zsarnoki uralom hódító terjesztéseért kergetik halálba, kergetik ellenünk, a kik magunkat, tűzhelyünket, erkölcsi javainkat védelmezzük? Tolsztoj elítélte a háborút; de ha volt, a mit a háborúnál is jobban gyűlölt, ez a «szent gyűlölete» a lelkek fölött zsarnokoskodó hatalom, az uraságnak gögje és telhetetlensége, az igaztalanság ellen irányult. A világ vészharangja zúg; de rémes kongásából is mintha kihallatszanék ennek a nagy léleknek és nagy költőnek egy halk, szomorú szava mellettünk, sorsunk és igazságunk mellett.

Ha most kelettől nyugatnak, nyugati ellenségeinkhez fordulunk, – hiszen minden égtáj felé találunk egyet! – a legnagyobb és legkeserűbb csalódást talán az angolok zúdították reánk. Bármily sokat hallottuk emlegetni az angol kíméletlenséget, haszonhajhászatot, önzést, a keserű csalódás forrása mégis csak az volt, hogy mást is hittünk, sőt mást is tudtunk mi az angolokról. Történetökben, irodalmukban, tudományukban és művészetökben egyképen annak a nemzetnek ismertük, mely az egyéni erők szabad fejlődésének világrészünkben leg-hatalmasabb képét mutatta. Az egyéniségnek ez a szabadsága, mikor teljes erejével érvényesítheti és érvényesíti magát, mikor az étellel és a természettel folytatott küzdelmeiben sikerről-sikerre tör, méltó önérzetet szül. Ez az önérzet az angol szellemi, gazdasági és társadalmi életben, mint a tevékeny munka ösztöne, mint önmagában bízó bátorság, mint vállalkozó szellem, mint az erő mérlegbe vetésének készsége jellemzően uralkodik. A közéletben, a politikában pedig mint a szabadságtörekvések rugója, mint annak az alkotmányos fejlődésnek és életnek

lélektani ereje érvényesül, melynek eszméi és formái Angliából indultak világszerte hódító út jókra. De ennek az önérzetnek, hogy a szó erkölcsi értelmében is nagygyá emelkedjék, lélektani feltétele az, hogy mély felelősségérzettel párosuljon. A felelősségnek ez a mindig éber, mindig munkás érzése vezeti, irányozza, mérsékli, ha kell: megigazítja a néplélek duzzadó önérzetét s erőkifejtésének megadja erkölcsi avatását.

Tolsztojban az orosz lélek legteljesebb kifejezőjére és legnagyobb művészeire mutattam. Kell-e mondanom, hogy az angolé kicsoda? A ki Shakespeare tragikai költészetének, a költészetében megnyilatkozó világfelfogásnak legrövidebb formuláját keresné: nem alaptalanul állíthatná róla, hogy az egyéni önérzet és felelősségérzet költője. Az angol léleknek ez a két uralkodó mozzanata az, melynek szögéből nézi nemcsak az angol történetet és életet, hanem az emberi lelket és emberi sorsot. A mit hősei tesznek, önérzetök erejében, tobzódásában, mértéktelenségében: maguknak kell felelniök érte. És meg is felelnek. Nemcsak az erőt érzik magukban, hanem a felelősséget is, az emberi életnek hatalmas, örök, titokteljes felelősségét. Akarnak sorsuk kovácsai lenni ős tudják, hogy az ő kezökből repült ki a fejökre csapó kalapács. A napot akarják felköltetni, a hatalom, a szerelem, a dicsőség napját: őket áraszsza el egész ragyogása, mikor látják, hogy viharfélhőt idéztek föl, kitárják mellöket: sújtsa őket minden villáma. Brutus, leomlott eszményeinek romjain, öngyilkossága előtt, fejedelmi áldozatát aposztrofálva vallást tesz róla: «Csesar, nem öltelek meg fél ily örömet!» Nem is csak a kitámadó, cselekvő, küzdő hősök, a Rikhardok, Macbethek, Coriolánok, Brutusok érzik, viselik, fizetik verőkkel a felelősséget, hanem olyanok is, kik nem tartoznak határozottan soraikba. Lear szabadulni akar ennek az életnek teihétől, s a hálátlanság ellen szórt átkait ég és föld visszhangozza: mégis nem felelősségérzetének szörnyű keserve szaggatja-e Kordélia holtteste előtt oly kegyetlenül szívét és szívünket? Hamlet tragikumának pszichológiájában épen ez a tépő felelősségérzet majdnem döntő tényezővé emelkedik. Erejöknek, nagyságuknak ép oly elválhatatlan eleme, mint a nemzet lelkének, mely Shakespearet szülte és sugallotta.

Igen, ez a lélek, ennek egykori hamisítatlan ereje és nagy-

sága hatotta át Shakespeare egész költészetét. Sok győzelmet aratott tengeren és szárazföldön; de legfelségesebb kinyilatkoztatása és diadala mégis csak ő. Goethében olvassuk: «Shakespeare művei nem is a költészet körébe sorozandók. Úgy tetszik, hogy a végzet nyitott könyve előtt állunk, melyben egy mozgalmas élet forgataga zúg.» Vájjon az angol élet lelke, az emberi önérzet és az emberi felelősség nagy költőjének árnyéka ott lebeg-e ma a Westminster tanácsstermének ívei alatt, a Downing-street kormánypalotáiban, az angol hadiszállásokon? Van-e, lehet-e valami belső kapcsolata ezzel a nemzedékkel, vezetőivel, vállalkozásaival, mikor aljas és gyilkos bandák segítségére sietnek; mikor az irigység és kapzsiság fáklyájával gyújtják fel a munkás világot; mikor önérzetüket hazug ürügyek koholásával csúfolják meg; mikor felelősségüket félrevezetett vagy igájokban nyögő idegen népek vérével fizettetik? Ha ilyen kapcsolatot keresünk, a Shakespeare lelkéből s az angol lélekből lelkezett fenséges hősök világából nem csalhatják-e a mai angol politikusok képzeletünket inkább a száj hős Pallstaffra vagy Shylokra, ki gyűlölt ellenfelének vérére és húsára éhezik? Azt a szívet pedig, mely a felfordulás kétségei közt Shakespeare «végzetkönyvéhez» fordul eligazodásért, nem az igaz önérzet és elszánt felelősség oldalára, a mi oldalunkra utasítja-e?

Íme Shakespeare és Tolsztoj tanúsága.

Mi nem az igaz orosz és igaz angol néplelekben látjuk ellenségünket – inkább a leigázott és magából kiforgatott orosz s a tévútra csalt, megvesztegetett angol lélek ellen harczolunk. Az igaziaknak legnagyobb szellemeit idéztem tanúinkul. Tanúságuk oda vezet bennünket, a honnan kiindultunk: a magunkhoz, lelkünkhez való hűség értékére. Bármily kevesen vagyunk s bármint fogyunk a sors és ellenségek csapásai által: erőnknek ez a forrása kiapadhatatlan. Mi bátran nézhetünk szembe nagy költőinkkel, népünk örök lelkének dicső tolmácsaival. Velünk vannak, mibennünk élnek s mi a magunk lelkét érezzük bennök. A harczba most is Petőfi hívott: «Talpra magyar!» A csapások közt most is Vörösmarty vigasztal: «Az nem lehet, hogy annyi szív, – hiába ont a vért!» És minden poklokon át a diadal harsonáját most is Arany fújja, hogy van bennünk «élni: hit, jog és erő!»

TARTALOM.

	Lap
<i>Lenhossék Mihály</i> A háború és az egyetem.....	3
<i>Grósz Emil</i> Az orvosi tudomány a háborúban.....	16
<i>Mihály fi Ákos</i> A háború és a theologia.....	25
<i>Magyary Géza</i> A békemozgalmak és a világháború.....	40
<i>Alexander Bernát</i> A háború mint nemzetnevelő.....	58
<i>Beöthy Zsolt</i> Angol és orosz szövetségeseink.....	72